

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
УКРАЇНСЬКО-УГОРСЬКИЙ НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ УГОРЩИНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Реєстраційний номер: 2

Дата реєстрації: 19.06.2023

БАКАЛАВРСЬКА РОБОТА

на тему: «Розвиток громадського руху Закарпаття у період Першої
Чехословацької Республіки (1919–1939 рр.)»

Виконала студентка V курсу
спеціальність: 291 «Міжнародні
відносини, суспільні комунікації та
регіональні студії»
Гал Штефанія

Керівник: доц. Павлишин Л. В.
Рецензент: проф. Бачо Р. Й.

Доц. доц. доц. доц. доц.
Л. Зубанич
19.06.2023 р.

м. Ужгород – 2023 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Теоретико-методологічні засади дослідження	6
1.1. Джерельна база та стан розробки проблематики дослідження.....	6
1.2. Методологічні засади регіонознавчих досліджень (на прикладі розвитку громадських організацій)	10
РОЗДІЛ 2. Діяльність громадських організацій на Підкарпатській Русі	21
2.1. Діяльність організацій національних меншин.....	21
2.2. Діяльність професійних (фахових) організацій.....	28
2.3. Розвиток жіночого руху.....	40
РОЗДІЛ 3. Труднощі, виклики та вплив діяльності громадського руху на політичний розвиток Підкарпатської Русі	48
3.1. Вплив політичних партій на діяльність громадських організацій краю.....	48
3.2. Протистояння та конкуренція між громадськими організаціями.....	57
Висновки	62
Список використаних джерел	65
Додатки	73

ВСТУП

Актуальність теми. Тема розвитку громадського руху Закарпаття у період Першої Чехословацької Республіки є актуальною з кількох причин. Даний період (1919-1939) був складним для Закарпаття, яке було в той час частиною Чехословаччини. Він характеризувався політичною турбулентністю, економічною нестабільністю та соціальними конфліктами. Громадський рух на Закарпатті був важливим аспектом цього періоду, оскільки він відігравав ключову роль у формуванні та розвитку громадянського суспільства в регіоні. Різноманітні громадські організації займалися питаннями культури, освіти та інших сфер життя місцевого населення. Також розвиток громадського руху на Закарпатті у період Першої Чехословацької Республіки мав велике значення для формування ідентичності та самоідентифікації населення регіону. Так, громадські організації та ініціативи сприяли розвитку української культури та національної свідомості на Закарпатті. До того ж, більшість матеріалів на дану тематику не містить комплексної та узагальнюючої інформації про громадський рух та партії регіону.

Мета дослідження. Метою дослідження є дослідити історію та основні етапи розвитку громадського руху на Закарпатті в період Першої Чехословацької Республіки; вивчити та проаналізувати роль громадського руху у формуванні громадянського суспільства та самоідентифікації населення Закарпаття; визначити основні напрями діяльності громадських організацій на Закарпатті в період Першої Чехословацької Республіки та їх внесок у розвиток культури та освіти.

Завдання дослідження.

1. Розглянути джерельну базу та стан розробки проблематики дослідження;
2. Проаналізувати становище регіону та розвиток громадських організацій в його межах;

3. Зібрати та систематизувати інформацію про громадські організації національних меншин Закарпаття;
4. Визначити основні цілі та завдання професійних громадських організацій;
5. Вивчити особливості розвитку жіночого руху на Закарпатті;
6. Проаналізувати наслідки діяльності політичних партій та їх вплив на громадські організації, подальший розвиток регіону й відносин між українським населенням та іншими національностями;
7. Визначити фактори, що призводять до конфліктів, протистоянь та конкуренції між громадськими організаціями.

Об'єкт дослідження. Об'єктом даного дослідження являється саме розвиток громадського руху та національних партій на Закарпатті у період Першої Чехословацької Республіки, в межах якого велика увага приділяється національним меншинам.

Предмет дослідження. Предметом дослідження є процеси, які відбувалися в громадському русі Закарпаття протягом цього періоду. Сюди відносяться політичні, соціальні та культурні зміни, формування національної та культурної ідентичності, активність політичних партій, громадських організацій, видавництв та преси, роль інтелектуалів та активістів у громадському житті. Дослідження включає аналіз політичних програм, діяльність громадських діячів, ставлення населення до змін, взаємодію між різними національними групами, роль державних органів у регулюванні громадського руху та багато іншого.

Методи дослідження. Для проведення даного дослідження були використані загальнологічні, компаративні та системно-функціональні методи.

Практичне значення одержаних результатів. Результати дослідження дозволяють глибше розуміти історичний контекст та події, пов'язані з розвитком громадського руху на Закарпатті у зазначений період.

Це дає можливість краще розуміти політичні, соціальні та культурні процеси того часу, а також вплив зовнішніх чинників на регіон.

Хронологічні рамки. Дане дослідження охоплює період існування Першої Чехословацької Республіки, тобто період між 1918-1939 роками.

Структура роботи. Моя робота складається зі вступу, 3 розділів та підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. У першому розділі подана джерельна база дослідження, описане становище Закарпаття у період Першої Чехословацької Республіки та показаний розвиток громадських організацій та партій краю. У другому розділі йдеться про діяльність громадських організацій на Підкарпатській Русі. Тож, я намагалася розкрити та проаналізувати діяльність організацій національних меншин, зокрема угорців, німців та євреїв, а також опрацювала велику кількість матеріалів стосовно професійних (фахових) організацій. Звісно, я приділила увагу і розвитку жіночого руху на Закарпатті в даний період. У третьому розділі я описала політичні партії та їх вплив на діяльність громадських організацій та саму державу, а також виділила декілька конкурентних між собою громадських організацій та партій.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Джерельна база та стан розробки проблематики дослідження

У радянському науковому дискурсі щодо історії міжвоєнного Закарпаття переважно наголошувалось на безперервній боротьбі пролетарських мас під керівництвом Комуністичної партії проти соціального та національного утиску, що його намагалися накласти чеські колонізатори, з метою приєднання регіону до Радянської України. Водночас, діяльність інших політичних партій в регіоні у публікаціях та дослідженнях радянських соціологів часто описувалась як буржуазно-націоналістична та ворожа інтересам широких верств населення. Діячі українського національно-визвольного руху зображувалися переважно в негативному світлі, як посібники окупантів та зрадники інтересів власного народу [18, с. 306-307].

Існує значна кількість досліджень з історії Закарпаття у період 1919-1939 рр., проте здебільшого вони мало уваги приділяють угорській національній меншині та її громадсько-політичному життю. У радянському періоді активну роль у дослідженні історії Закарпаття 20-30-х рр. відіграли праці А. Пушкаша, П. Лісового, М. Бабідоровича, В. Молнара, С. Білака, М. Болдижара, І. Попа, В. Співака та інших. Проте ці праці можуть бути розглянуті з критичним поглядом, оскільки автори ідеалізували діяльність комуністичної партійної організації та недооцінювали роль інших політичних груп та партій, зокрема партій національних меншин у регіоні [54, с. 97].

Крім радянських науковців, історики української діаспори також досліджували історію Закарпаття в міжвоєнний період. Їхні концептуальні підходи й оцінки були схожі на підходи й оцінки інших вчених зарубіжжя [18, с. 309].

У вітчизняній і зарубіжній історіографії існує певне освітлення історії Закарпаття у міжвоєнний період, зокрема політико-партійного життя. Однак, розвиток національних меншин, їх громадська та партійна діяльність, а також їх участь у загальнодержавних процесах залишаються досить маловивченими аспектами історії Закарпаття [54, с. 98].

Політика Чехословацької влади щодо українців на Закарпатті характеризувалася як шовіністична, спрямована на придушення їх національної свідомості та віру в возз'єднання з Радянською Україною. Цю політику вважали насильницькою та пригнічуючою з причини ряду дій і заяв чеських органів влади. Це включало створення шовіністичних теорій про культурну місію чехів відносно українського населення регіону, намагання довести нездатність місцевого населення до самоврядування та самостійного життя. Щоб підкріпити свою аргументацію щодо шовіністичного характеру чехословацької політики на Закарпатті, вказували на національний склад осіб різних професій та галузевої зайнятості. За словами Ю. Сливки, у 1920 році було звільнено 428 місцевих учителів під приводом боротьби з «саботажем» та нелояльністю до нової влади, а на їхнє місце були призначені особи з рядів легіонерів та російських і українських білоемігрантів, які мали завдання виховувати покоління з покорою та лояльністю до нової влади. У 1933 році українці складали лише 11% у загальній кількості державних службовців на Закарпатті та лише 2,2% на транспорті [18, с. 307].

Проте, згідно з О. Субтельним, міжвоєнна Чехословаччина відзначалася позитивними змінами для українців, і вважалася найдемократичнішою серед усіх новостворених держав Східної Європи. Вона не практикувала відкритої політики дискримінації та асиміляції, як це було у Польщі та Румунії. Хоча питання автономії було джерелом конфліктів між Прагою та карпатоукраїнцями, але, за словами О. Субтельного, чехи надали їм більшу політичну та культурну самостійність, ніж будь-коли раніше [18, с. 310].

О. Ферков як самостійно [54], так і разом із С. Верешем [55] досліджувала громадсько-культурне життя угорців. У працях Ч. Фединець яскраво описане культурне життя угорців Закарпаття, в тому числі діяльність їхньої преси [52], та розвиток краю в цілому [64]. Також вона писала про створення та діяльність угорських національних партій та громадських організацій у регіоні [53]. Окрім цього вона оформила велику кількість хронологій. Тож, при написанні роботи я використовувала хронологію про угорців Закарпаття [65], та хронологію про євреїв у даному регіоні [66]. Про ставлення держави та меншин Закарпаття до євреїв писав також Т. Чікі [62]. А ось М. Токар писав як про угорські та єврейські національні меншини [50], так і наприклад про Німецьку Партію регіону [49].

Про німецьку мову, національну культуру [22] та німецькі товариства писав Ф. Куля [23]. Етнічними процесами німців Закарпаття займався О. Малець [30] та Офіцинський Р. із М. Макара [36].

Політичні партії Закарпаття чехословацького періоду також досліджували Т. Піковська [39] та М. Басараб у спільній праці з М. Токарем [5].

У процесі суверенізації Української РСР та становлення незалежної України, спостерігалось зближення концептуальних підходів українських і зарубіжних вчених до вивчення та опису суспільно-політичних відносин у Закарпатській області в міжвоєнний період. Це стало можливим через послаблення і позбавлення впливу комуністичної ідеології на вітчизняні соціальні науки, розширення доступу українських дослідників до раніше обмежених архівних матеріалів, а також до результатів досліджень їхніх зарубіжних колег. Достатньо повне уявлення про ці трансформації надають фундаментальні історіографічні дослідження О. Ферков, О. Рафальського, І. Мищака. Ці автори проаналізували зміну пріоритетів українських дослідників, які продовжували або долучалися до вивчення суспільних процесів в Закарпатті, зокрема етнополітичних аспектів [18, с. 312].

К. Куцов досліджував карпатоукраїнські студентські товариства [24], зокрема діяльність «Союзу Підкарпатських Руських Студентів» [25]. А діяльністю «Педагогічного товариства Підкарпатської Русі» займався Г. Шикіта [58].

Згідно з джерелами, вплив педагогічної періодики на формування виховних цінностей молоді в досліджуваному періоді вважався пріоритетним. Автори публікацій у періодичних виданнях, які зазвичай включали вчителів різних навчально-виховних закладів, представників творчої інтелігенції та державних управлінських відомств, активно зміцнювали цю функцію. Вони публікували відповідні матеріали, спрямовані на виховання молоді і передачу цінних педагогічних принципів та ідей [6, с. 18].

П. Чучка займався питанням національної свідомості закарпатських українців [56]. Ужгородські заклади професійної освіти описали у спільній праці Г. Розлуцька та І. Дацків [43]. З. Ваколя у своїй праці писала про педагогічні товариства, фахову освіту та їх вплив [6].

Ю. Делібалтова висвітлювала особливості шкільної освіти на Підкарпатській Русі в 1919-1929 рр. та впливу чехословацької влади на освіту та культурне життя Закарпаття [15]. Питанням шкільництва також займалася Н. Марфинець [31].

У період 20-30-х років ХХ століття жіночий рух на Закарпатті привертав увагу галицької жіночої преси. Однак, виявлено лише кілька видань, що були присвячені виключно цій темі під час існування Карпатської України (1938-1939 рр.). Більшість відомостей про жіночий рух на Закарпатті зустрічаються в різних статтях, подорожніх нарисах, спогадах та листах до редакцій галицьких жіночих періодичних видань [12, с. 198].

Питанням українського фемінізму займалися Х. Павлишишин [37] та В. Мачек [32]. Дослідженням західноукраїнського жіночого руху [46] та значенням жінки в історії [45] займалася Л. Смоляр. А також роль жінки, проте вже у протестантській церкві досліджувала О. Демінгер [63]. І.

Гембаровська [9] та В. Габор [12] також займалися питанням жіночого руху у Західній Україні. А ось З. Нагачевська писала про жіночі з'їзди [33].

Загалом, усі знайдені на сьогодні публікації про жіночий рух у Карпатській Україні можна умовно розділити на дві категорії. Перша включає роботи закарпатських жінок та емігранток-українок, які проживали в регіоні. Друга категорія складається з робіт галицьких жінок. Таким чином, у галицьких жіночих виданнях жіночий рух у Карпатській Україні відображався як з внутрішньої, так і зовнішньої перспективи, що дозволяло бачити його об'єктивно. Багато публікацій мали спільну ознаку: автори тісно пов'язували жіночий рух у Карпатській Україні з історією закарпатського українства, його національним відродженням та духовною єдністю з Україною. В складних історичних умовах, коли Закарпаття перебувало під довготривалим угорським пануванням, закарпатська жінка була опікункою народних традицій і побуту, народного мистецтва і національного духу [12, с. 198-199].

Важливою являється і паця С. Костя про українську журналістику, та зокрема жіночу пресу [20]. У галицьких жіночих виданнях глибоко й критично аналізувалися причини повільного розвитку жіночого руху в Карпатській Україні. Ірина Невицька навіть висловила думку про те, що цей рух можна було б назвати примітивним, якщо б його розглядати оком звиклим до широких обривів. Однак вона вважала, що це не зменшує його значення в контексті загального національного руху в краї [12, с. 199].

А також було цікаво досліджувати і угорську пресу, зокрема «Угорську газету Русинії» [4] та газету «Угорщина» [3].

1.2 Методологічні засади регіональних досліджень (на прикладі розвитку громадських організацій)

Методологія, в сучасному науковому розумінні, охоплює сукупність підходів, методів, прийомів і процедур, які використовуються у процесі наукового пізнання. Вона представляє собою галузь теоретичних знань та

концепцій, що описують сутність, форми, закони, порядок та умови застосування наукового дослідження. Методологія формується на основі загальних принципів пізнання, а також залежно від особливостей предмету дослідження конкретної науки. Кожна наука має свою власну методологію, яка визначає основні принципи, підходи та методи, використовувані в процесі дослідження. Методологічний підхід залежить від цілей дослідження, об'єкту та предмету вивчення, а також від академічних традицій і підходів у конкретній галузі науки [10, с. 188].

Тож, методи країнознавчих досліджень представляють собою різноманітні прийоми та процедури, які використовуються для наукового вивчення країн та їх особливостей. Існує декілька основних груп методів, які можна виділити. Загальнологічні методи включають аналіз, синтез, індукцію, дедукцію, моделювання, абстрагування та узагальнення. Вони дозволяють систематизувати та узагальнювати інформацію про країни. Теоретичні методи використовують експерименти, гіпотетичні переходи від абстракцій до конкретності, аксіоматичний метод та математичну формалізацію. Ці методи спрямовані на розробку теоретичних моделей та концепцій, які допомагають пояснити явища у країнах. Соціологічні методи включають соціально-політичний експеримент, контент-аналіз, анкетування, інтерв'ю, опитування, спостереження та вивчення соціальних настанов. Вони дозволяють аналізувати соціальні процеси та настрої в країнах. Соціально-психологічні методи використовують соціально-психологічний експеримент, спостереження, контент-аналіз, соціометричне опитування, тестування та шкалування. Вони дозволяють досліджувати психологічні аспекти країнознавчих явищ. Порівняльні (компаративні) методи використовують порівняльно-географічний та порівняльно-історичний аналіз, періодизацію, хронологічний підхід, ретроспективний аналіз, прогностичний аналіз та послідовні порівняння. Ці методи дозволяють порівнювати та аналізувати різні країни за певними критеріями. Емпіричні методи використовують практичний експеримент, статистичний

аналіз, конкретне моделювання та інші емпіричні підходи. Вони дозволяють отримувати конкретні дані та факти про країни. Системно-функціональні методи використовують системний, інституціональний, функціональний та структурно-функціональний аналіз, а також композицію та декомпозицію. Вони дозволяють розглядати країни як складові системи з різними функціями. Діяльнісні методи використовуються для прийняття рішень, раціонального аналізу, змішаного сканування, теорії груп та інших методів дії. Вони дозволяють вивчати поведінку та дії акторів у країнах. Спеціальні методи включають картографічний аналіз, методи збору країнознавчої інформації, експериментальні країнознавчі дослідження, ігри з масштабами, індексні методи та інші спеціалізовані підходи [29, с. 7-8].

Отже, завдяки загальнологічним методам, я систематизувала та узагальнила інформацію про діяльність громадських організацій та політичних партій. Були застосовані компаративні методи, які дозволили порівнювати та аналізувати різні об'єднання та товариства. А також були використані системно-функціональні методи, за допомогою яких можна було розглядати громадські організації як складові єдиної системи – держави.

Закарпаття, батьківщина русинів-українців, було частиною дуалістичної країни до розпаду Австро-Угорщини. На державно-правове становище краю постійно впливали військово-політичні міркування, а протягом XX ст. у регіоні аж 11 разів змінювався правовий статус і політичний устрій [8, с. 45].

Довгий час лінія фронту Першої світової війни простягалася по хребту Карпат, куди неодноразово вторгалася російська армія. Після перемоги в революції Айстр в Будапешті, населення міст регіону також увійшло до Угорської національної ради і разом створили місцеві національні ради. В Ужгороді 6 листопада 1918 року заснували Народну раду угорських русинів. Водночас у Кьорошмезо (нині с. Ясіня на Закарпатті) було створено українсько-орієнтовану Гуцульську народну раду, а в Епер'єші (нині м.

Пряшів у Словаччині) – чесько-словацьку Русинську народну раду [68, с. 30].

На рубежі 1918-1919 рр. становище нагір'я стало безнадійним. Відсутнє належне громадське постачання, порушена громадська безпека. З січня 1919 року чехословацькі, румунські та українські військові формування вторглися на цю територію [69, с. 406]. Угорський уряд пообіцяв автономію цій території під назвою Руська Крайна, однак у січні 1919 року угорську армію було роззброєно в Кьорошмезо і на території було проголошено Гуцульську Республіку, яка приєднався до ЗУНР [68, с. 30].

6 лютого 1919 року представники Румунії, Чехословаччини та Югославії направили спільний меморандум до Паризької мирної конференції, в якому вони зафіксували свої територіальні претензії до Угорщини та протестували проти референдуму з угорської сторони [65, с. 50].

Сполучені Штати і Франція підтримали вимогу Чехії, що саме по собі визначило навесні 1919 р., кому в мирному договорі буде надано важливий плацдарм у боротьбі з більшовизмом. Це ще більше виглядало природним наслідком, через те, що чехословацька армія вже 14-23 січня 1919 р. зайняла західну територію Підкарпаття, що була обмеженою лінією Ужок-Ужгород-Чоп-Батьово-Мукачєво-Верецьке. Після тривалих дебатів 13 березня 1919 року Антанта остаточно ухвалила рішення про приєднання Закарпаття до Чехословаччини. Однак деякий час на практиці не вдавалося це реалізувати [61, с. 21].

Після проголошення Угорської Радянської Республіки 25 березня Штефан Августин, колишній губернатор Руської Крайни, був призначений народним комісаром Руської Крайни з дуже широкими повноваженнями. В автономному регіоні, який включає більшість із чотирьох комітатів – Унг, Берег, Угоча та Мараморош – правління уряду Будапешта тривало лише 40 днів. Тож 14 та 23 квітня замість запланованих п'яти районів змогли утворити лише Берегівську та Унгську райради відповідно. Штаб-

квартирою стали Мукачево та Середнє. Центром комітату Марамарош був би Хуст, пізніше Земплін і русинська область комітату Шарош утворили б по одному округу. Румунсько-чеська військова атака, розпочата з районів Мараморошігет і Ужгород, спочатку 16 квітня лише перешкодила будівництву русинського самоврядування, а потім повністю унеможливила його до 5 травня [59, с. 131].

У наступні місяці Підкарпаття перебувало під окупацією військ інтервентів аж до розгрому Радянської республіки, який стався 1 серпня 1919 року. Де-факто регіон вже не належав Угорщині, але де-юре він став частиною Чехословаччини лише 10 вересня 1919 року на основі договору, укладеного в Сен-Жермен-ан-Ле [61, с. 22], з «Трактатом про визнання незалежності Чехословаччини та захист меншин» [60, с. 23].

Відповідно до договору близько 12 652 км² території було приєднано до Чехословаччини [61, с. 23]. За адміністративним поділом область складалася з 4 комітатів: Ужгородський (Ужгородський, Перечинський, Середнянський, Великоберезнянський райони), Мукачівський (Мукачівський, Довгий, Свалявський, Росвигівський, Нижніх Воріт, Воловецький райони), Берегівський (Берегівський, Хустський, Іршавський, Косинський, Виноградівський райони) та Марамороський (Рахівський, Великобичківський, Тячівський, Тересвинський райони). 29 лютого 1920 року нова назва – Підкарпатська Русь – була зареєстрована в конституції Чехословаччини. Пізніше, 4 червня 1920 р. договір, підписаний у Тріаноні, підтвердив належність території до Чехословаччини (дод. А) [68, с. 30-31].

Проте, важливо, що в межах Чехословаччини територія під назвою Підкарпатська Русь не включала всі регіони Чехословаччини з русинською більшістю. За Сен-Жерменським мирним договором Епер'єш з околицями перейшов до Словаччини. Тріанонський договір поділив Марамарош між Чехословаччиною та Румунією вздовж річки Тиса. Дві п'ятих території комітату з чотирнадцятьма русинськими поселеннями було передано Чехословаччині [8, с. 54-55].

Після зміни кордону Закарпаття налічувало 606 568 жителів, що на 8 223 більше, ніж за останнім угорським переписом 1910 року. На той час кількість громадян Чехословаччини становила 599 808 осіб, крім них на Закарпатті проживало 6 760 іноземців. Проте Румунія повинна була компенсувати територіальні втрати, яких зазнала Чехословаччина. Натомість до Закарпаття було приєднано території, які до того часу перебували під румунською окупацією – між річками Батар і Тур на заході та північному заході, де знаходився окружний центр, за винятком села Холм та угорських сіл Фертешалмаш, Велика Паладь та Оклі, де на той час було 2544 населення. Потрійний національний кордон було встановлено на схід від села Надьходош, яке залишилося Угорщині, на 123-й висоті [60, с. 128].

Головною метою Чехословацької держави в межах закарпатської політики було втримати край у рамках республіки, інтегрувати його в суспільно-політичні та економічні умови країни. Вже в липні 1919 року була створена канцелярія цивільної адміністрації, яку очолив чех Ян Брейха. Проте як у розглянутий період, так і після офіційного приєднання Підкарпаття до Чехословацької Республіки, влада зосереджувалася в руках військового коменданта. У листопаді 1919 р. на Закарпатті було запроваджено надзвичайний стан, який було скасовано лише наприкінці 1922 р. [51, с. 55].

Наприкінці грудня 1921 р. візит Едварда Бенеша на Закарпаття дав ще один поштовх автономістському руху. З виступу прем'єр-міністра в Ужгороді: «Я автономіст. Між моїм і вашим сприйняттям є лише різниця в темпі. Тому що я хочу будувати автономію поступово». У своїй новорічній промові у Празі президент республіки Томаш Гарріг Масарик сказав: «Громадян Закарпаття необхідно виховувати та навчати державному управлінню» [65, с. 18].

До 1921 року адміністративний поділ було зміцнено – повіти Унг, Берег та Мараморош розділили область (дод. Б). З липня 1928 р. Закарпаття стало однією з провінцій Чехословаччини разом із Чехією, Моравією,

Сілезією та Словаччиною, що принесло з собою стандартизацію державного управління. Хоча на Закарпатті зберегли і символічну посаду губернатора. Адміністративна реформа 1928 року створила на Закарпатті районний устрій, який зі змінами, але діяв до 2020 року. Таким чином, ті комітати, які базувалися на старій системі щодо їх площі, були скасовані [69, с. 420-421].

Підкарпатська Русь стала регіоном, організованим за зразком інших територій республіки, а її центром став Ужгород. Єдине державне управління було двоступеневим: його здійснювали губернські та повітові установи. Закон про реформу скасував Тересвинський район, а Середнє Водяне, Верхнє Водяне, Білу Церкву та Солотвино долучили до Рахівського, в той час як інші поселення було приєднано до Тячівського району. Перестав існувати і Воловецький район, його населені пункти об'єдналися в Свалявський район. Того ж року Березяки і Керецьки були приєднані до Свалявського району, який до того часу належав до Іршавщини [68, с. 38].

Закарпаття було економічно найвідсталішим регіоном Чехословацької Республіки. Якщо в республіці загалом у сільському господарстві працювало 39,57 % населення, а в промисловості 33,8 %, то на Закарпатті це співвідношення відображало цілком досучасні умови: у сільському та лісовому господарстві працювало 67,63 % місцевих жителів, а в промисловості лише 10,41 %. У перше десятиліття республіки в національному масштабі спостерігалася чітка модернізація, а до 1930 р. чисельність працівників основного і вторинного секторів зрівнялася. Проте на Закарпатті ці процеси не відчувалися, кількість працюючих у промисловості за десять років зросла ледь на 1,5% [69, с. 436-437].

Місцева промисловість була дуже далека від створення ринкової конкуренції для західної частини країни. Водночас промисловий розвиток у чехословацький період був дуже незначним, були створені переважно підприємства з переробки деревини та сировини. Колоніальна державна політика знайшла відображення в усіх сферах економіки. Звичайними явищами були спекуляція, марнотратство та розкрадання природних

ресурсів (переважно щодо лісозаготівлі), використання нерівної тарифної системи, утримання штучно занижених цін на сировину тощо [48, с. 63].

Найзначнішою галуззю промислового виробництва була деревообробна промисловість. З цим також була пов'язана значна частина підкарпатських інвестицій та розвитку інфраструктури. Шість із одинадцяти заводів Підкарпаття, на яких працювало понад 100 осіб, працювали в деревообробній промисловості. Найбільшими з них були фабрики свалаявська Свалаява та великобичківська Клотилд. Тоді на території Підкарпатської Русі було понад 600 000 гектарів лісів, більшість з яких належали державі або акціонерному товаристві Латорца, яка була заснована на території маєтку Шенборнів-Бухгаймів. Понад 70% цього становили букові ліси [69, с. 437].

Для транспортування видобутого лісу були побудовані вузькі залізничні колії. Частину зрубаної деревини переробляли місцеві державні та приватні підприємства, яких уже в першій половині 1920-х років на Закарпатті налічувалося близько півсотні. Більшу частину деревини відправляли по Тисі до Угорщини у вигляді колод. Більш цінні породи деревини вивозили на переробку до Чехії, Австрії, Німеччини та Італії. Готова продукція, вироблена всередині країни, також експортувалася, зокрема до Великої Британії [48, с. 63].

Вузькоколійна лісова залізниця дала змогу з користю досліджувати раніше недоступні долини річок Латориці та Жденівки. Це уможливило планову заготівлю буків у вищезгаданих долинах, дерев ялини та ялиці, що належали сарвашазькому лісоуправлінню, та їх переробку на лісопильному заводі Свалаява. Будівництво цієї лісової залізниці почалося в червні 1929 року. Перша частина складала 16 км. Навесні 1930 року було побудовано ще 23 км. Влітку 1931 року вся довжина нарешті склала 34 км. Остаточо її завершили влітку 1932 року. Таким чином, загальна протяжність з об'їздами, розв'язками та розворотними коліями на ділянці склала близько 70 км [1].

Земельна реформа була поширеною у повоєнній Європі. Загалом цей комплекс заходів з різною інтенсивністю впроваджувався у двадцяти двох країнах континенту. У Чехословаччині 16 квітня 1919 р. був прийнятий закон, згідно з яким конфіскувалися сільськогосподарські землі площею понад 150 га або маєтки загальною площею понад 250 га. Розпаювання землі торкнулося 258 населених пунктів і щонайменше 121 землевласника Закарпаття [69, с. 444-445].

Проте найбільший вплив на Закарпатті мала саме аграрна реформа. Сільське господарство завжди відігравало важливу роль у житті сіл, у цій сфері була зайнята більшість населення. У той же час землі під сільськогосподарським обробітком було відносно мало. І хоча земельна реформа могла змінити цю ситуацію, Чехословацька держава щодо Закарпаття поставилася до цього питання досить половинчато, оскільки захищала насамперед інтереси чеських поміщиків [48, с. 64].

Розвиток політичної ситуації на Закарпатті у ХХ столітті був складним процесом. Починаючи з відсутності політичних традицій, культури та лідерства, регіон пройшов шлях від революційних змін до формування сучасних політичних інститутів. На початку ХХ століття Закарпаття знаходилося під владою Австро-Угорщини, і політичне становище краю було визначене розпадом цієї монархії. Після закінчення Першої світової війни на території Закарпаття з'явилися нові держави, такі як Чехословаччина, Угорщина і Австрія. У такій ситуації постало питання щодо подальшого політичного розвитку Закарпаття. Угорщина бажала зберегти вплив на Закарпаття і видала закон про національну автономію русинів, що проживають в Угорщині. Цей закон надавав Закарпаттю повноту самоврядування в питаннях внутрішньої адміністрації. З іншого боку, Чехословаччина також боролась за приєднання Закарпаття до своїх територій. У цій територіально невизначеній ситуації на Закарпатті відбувалися важливі політичні події, такі як утворення Гуцульської Республіки в 1919 році та з'їзд представників Народних Рад у Хусті. Ці події

відображали боротьбу за політичну владу та визначення майбутнього статусу Закарпаття. Таким чином, розвиток політичної ситуації на Закарпатті у ХХ столітті відображав пошук державно-національної ідентичності регіону і боротьбу між Угорщиною та Чехословаччиною за контроль над ним [35, с. 6].

Процес формування політичних партій і громадських організацій на Підкарпатській Русі в 1920-х роках відбувався в умовах хаосу [28, с. 23], і був обумовлений особливостями політичного життя Австро-Угорщини, а пізніше Угорщини. Багатонаціональний склад населення, його недостатня структурованість, складні взаємини, політичні та національно-культурні погляди, а також слабо розвинена місцева інтелігенція, міжконфесійні суперечки та церковно-політичні відносини ускладнювали процес. Не випадково основною відмінністю між партійними програмами були протилежні національно-культурні орієнтації, зокрема відношення до мовного питання на Закарпатті. Політичні партії поділялися на русинські (автохтонні), проросійські та проукраїнські. Проте, наявність численних партій на Закарпатті у міжвоєнний період слід розглядати не тільки як наслідок поляризації суспільства та дезінтеграційного чинника політичного життя, але й як показник його демократичності. Більше того, диференціація політично активного населення Закарпаття супроводжувалася змінами і поворотами. Постійний процес виникнення, зближення та об'єднання партій, а також розпаду політичних організацій і блоків був характерною рисою політичного життя регіону в міжвоєнний період [17, с. 59-60].

Угорські політичні партії на Закарпатті з'явилися вже у 1919 році і мали зв'язки з політичними організаціями в Угорщині. Вони виступали як представники зовнішньополітичних позицій угорських материнських організацій, зокрема щодо Чехословаччини. Швидке зародження цих партій було закономірним, оскільки вони з перших днів республіки активно проводили кампанію за угорсько-монархічну агітацію, тобто повернення краю до «Святостефанської коронної держави» [54, с. 100].

Однією з найбільш цілеспрямованих та важливих сфер діяльності громадських культурно-освітніх організацій була освітня справа. Історія цих організацій та їхньої діяльності проходила крок за кроком, демонструючи еволюцію та прогрес у формуванні та вдосконаленні методів і форм роботи. Починаючи з боротьби з неписьменністю та аналіфбетизмом, громадські організації прогресивно просувалися вперед і створювали власні школи та гімназії. Вони співпрацювали з урядом, але також конфронтували його у випадках зловживання владою, наприклад при забороні української мови в школах чи утиску вчителів-українців. Організації та їх комісії з ліквідації неписьменності виконали велику роботу, завдяки якій до середини 1920-х років було створено сотні курсів для неписьменних. Ці курси проводили вчителі, агрономи, службовці, священнослужителі, учні гімназій – всі, хто володів навичками освітньої роботи і розумів важливість цієї справи для збереження національної ідентичності. Отже, освітня справа була однією з головних пріоритетів громадських культурно-освітніх організацій, які здійснювали значні зусилля для боротьби з аналіфбетизмом та відновлення українського освітнього середовища, підвищення рівня освіти серед українського населення та захисту української мови [47, с. 7-8].

РОЗДІЛ 2

ДІЯЛЬНІСТЬ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА ПІДКАРПАТСЬКІЙ РУСІ

2.1 Діяльність організацій національних меншин

Згідно з Сен-Жерменським договором, підписаним 10 вересня 1919 року, Закарпаття, яке отримало назву Підкарпатська Русь, стало частиною Чехословацької Республіки. Національності, які вибрали жити і працювати в новій державі, отримали рівні політичні права і свободи, а їхні інтереси представляли політичні партії та організації. Для угорців новий політичний лад і громадсько-політична система стали найбільш несподіваними. Раніше ця амбітна угорська спільнота опинилася за межами своєї батьківщини, особливо в слов'янському соціальному середовищі, де чеський народ став пануючою нацією. Інший цікавий аспект полягає в політичній культурі угорськомовної інтелігенції, яка в результаті нещодавнього панування угорської держави була вищою, ніж у місцевого слов'янського населення, яке не мало традицій політичного життя. Ще один важливий момент полягає в тому, що частина угорського духовенства, а також службовці, інженери, вчителі і навіть військові залишилися на своїх посадах після утворення Чехословацької Республіки. Це дозволило відчувати на практиці рівноправність національних меншин, яка була гарантована Конституцією Чехословаччини. Проте зовнішньополітичні зміни, які спричинили втрату угорцями Підкарпатської Русі та свого панувального становища, змусили їх переглянути своє місце і роль у суспільстві того часу [54, с. 96-97].

У міжвоєнний період Чехословацька Республіка створювала сприятливі умови для функціонування преси національних меншин.

Заснування газет було відносно простим завданням, оскільки свобода преси гарантувалась Конституцією. Втім, час від часу ставалися випадки, коли через цензуру вилучалися окремі статті або їх частини. Також, бувало

конфісковувався весь тираж певних номерів або тимчасово заборонявся друк газет. У Чехословаччині існувало близько 600 угорських газет, з яких близько 70 видавалося на Закарпатті. Серед загальнонаціональних видань найавторитетнішою була «Prágai Magyar Hírlap» («Празький угорський вісник»), який виходив з 1922 по 1938 рік. В Підкарпатській Русі було кілька впливових видань, таких як «Ruszinszkói Magyar Hírlap» («Угорська газета Русинії»), яка пізніше перейменувалася на «Kárpáti Magyar Hírlap» («Карпатський угорський вісник»), «Határszéli Újság» («Прикордонна газета»), «Az Őslakó» («Абориген»), «Kárpátalja» («Підкарпатська Русь»), «Kárpáti Híradó» («Карпатська хроніка»), «Kárpáti Napló» («Карпатський щоденник»), «Kárpáti Magyar Gazda» («Карпатський угорський газда»), «Beregi Újság» («Березька газета»), «Munkás Újság» («Робоча газета»). Ці видання в основному мали чітку політичну орієнтацію [52, с. 142].

На Закарпатті редакції більшості газет працювали в Ужгороді та Мукачеві (традиційне суперництво між цими двома містами також неодноразово включалося в прес-продукцію), але й у менших містах цього району (Берегово, Виноградів, Вилок) були присутні регулярні або епізодичні видавництва. З мовної точки зору палітра також була строкатою: газети виходили угорською, русинською, чеською, ідишем, російською мовами. У відносинах між різними газетами часто відбувалися більші чи менші сутички, викривлення, видовищні переоцінки окремих новин, оскільки метою було виживання [67, с. 46].

Протягом міжвоєнного періоду угорська національна меншина на Підкарпатті проявляла активне громадсько-політичне та культурне життя. За першим чехословацьким переписом населення (15 лютого 1921 р.), угорці становили 17,03% загальної чисельності населення Підкарпатської Русі. Є дослідники, які вважають, що угорці були обмежені в своїх культурно-національних можливостях після 1919 року, оскільки чехословацька влада встановила «жорстоку військову диктатуру» на території регіону і спостерігали за угорськими справами з підозрою [54, с. 98].

Чехословацька Республіка надавала своїм громадянам широкі можливості в культурній та просвітницькій сферах, сприяючи народній освіті і створюючи бібліотеки. Однак, влада повністю припинила функціонування угорської трианонської системи культурних установ. Угорське культурне товариство Верхньої Угорщини, яке було засноване ще у 1883 році, припинило своє існування в 1918 році. Республіка вжила заходів для ліквідації угорських закладів культури, що існували на території країни перед Трианонським договором [53, с. 104].

Ужгородське літературне товариство імені Дьєндьєші було засноване ще в 1905 році, проте призупинило свою діяльність в 1919 році. Відновити свою роботу змогло тільки під час Другої світової війни [53, с. 104], оскільки на той час його статут вже не відповідав новим вимогам, тому і функціонувало воно переважно як культурний гурток. Назви періодичних видань угорської національної меншини у 1920-х роках відображали їх сприйняття власного положення, такі як «Русинський альманах» (1922) і «Підкарпатський угорський альманах» (1924). Ці видання в основному публікували твори місцевих угорських письменників, серед яких були Пал Рац, Меньхерт Шімон та інші [54, с. 98].

Угорці використовували різноманітні місця для проведення своїх культурно-просвітницьких заходів. Серед них були казино, пісенні гуртки, жіночі спілки, читацькі товариства, асоціації землеробів, робітничі гуртки та спортивні організації. Протягом 20 років особливо активно була діяльність Ужгородського культурного товариства «Мозаїка», а в 1930-х роках виділялися Угорське культурне товариство Підкарпатської Русі (УКТПР) та Берегівське товариство літератури і підтримки театру. УКТПР випускав регіональну газету «Kultúra» («Культура»), редактором якої був Єне Віцманді [53, с. 104-105].

Основні правила жіночих асоціацій, мистецьких і громадських культурних асоціацій, громадських кіл, створених протягом десятиліть дуалізму, зазвичай передбачали членство «без релігії та національності»,

але в той же час їхні члени відбиралися за соціальним статусом та престижем громади [62, с. 103]. Ще у 1841 році було створене Ужгородське об'єднання (казино) (Ungvári Társaskör) та казино Берегського повіту (Beregmegyei Kaszinó) [66, с. 3]. Вже від цього моменту до Ужгородського казино був дозволений вхід євреям, і, згідно з правилами 1875 року, «інтелігенція буржуазії під впливом суспільного розвитку народної освіти, моральної витонченості та побутової чутливості» могла також вільно приєднуватися. Згідно з цьогорічним списком імен, його єврейськими членами були лікарі, адвокати, оптові торговці та власники підприємств. А серед християнських членів були також самодіяльні інтелектуали, землевласники, окружні та церковні чиновники [62, с. 103].

У 1923 році назва Ужгородського казино була офіційно змінена з «Ungvári» на «Užhorodi», а також були змінені деякі правила об'єднання. А у 1924 році були поновлені керівники та члени організації. Так, новим керівником був обраний директор лікарні Ендре Новак, його заступником став фармацевт Елемир Лам, а також були обрані наглядач, касир, писарі, бібліотекар та його замісники, прокурор та самі члени об'єднання (дод. В) [2]. До речі, 9 травня 1926 р. Ужгородське казино разом з Ужгородським культурним товариством «Мозаїка» закликали громадськість створити асоціацію «щоб зберегти культуру кольору» [65, с. 154].

Що стосується самих правил Ужгородського казино, то їх список та вміст видався досить цікавим. Варто зауважити, що членами об'єднання були керівники, звичайні та тимчасові члени, проте не всі вони мали однакові права. Ось до прикладу тимчасові члени могли тільки відвідувати приміщення, які належали організації, користуватися меблями, журналами, бібліотекою, та нерухомістю згідно цілей об'єднання, та могли брати участь у святкуваннях організованих Ужгородським казино. На відміну від них, звичайні члени крім цього могли пропонувати та вводити нових членів до організації, мали право голосу на засіданнях та можуть бути обрані для керівництва [2].

Казино Березького повіту було одним із найстаріших громадських об'єднань Закарпаття. Подібно до Ужгородського казино, євреям також був дозволений вхід від самого заснування, але на практиці це було реалізовано тільки після реорганізації об'єднання в другій половині 1850-х років. Після реформи 1881 р. їм також було відведено місце в управлінні: старостою (економом) був лікар Шенк Адольф, а одним із членів комітету був адвокат Габор Рот [62, с. 104].

У 1930-х роках спостерігалася певна стабілізація та консолідація угорських громадських діячів, що призвело до покращення освітнього та культурного життя угорців. В 1933 році в Ужгороді було засновано Угорське театральне товариство (Ruszinszkói Magyar Szintársulat), якому навіть надавалася скромна державна підтримка [54, с. 98]. Проте за даними газети «Угорщина» («Magyarország») (дод. Г), вже у 1935 році Угорське театральне товариство потрапило у кризове, фінансово важке становище. Це було пов'язано з тим, що вистави не відвідувала достатня кількість глядачів для того, щоб покрити найнеобхідніші витрати [3, с. 10]. Яскравим свідченням духовного пробудження було створення Угорського культурного об'єднання Підкарпаття (Ruszinszkói Magyar Kultúr Egyesület), яке налічувало двадцять філій [54, с. 98].

Угорська фізкультурна федерація Чехословаччини (УФФЧ) була заснована у 1928 році і включала різні спортивні організації. Серед них була Угорська федерація футболу, а пізніше створювалися інші професійні федерації, такі як теніс, легка атлетика, настільний теніс, плавання, хокей на льоду, боротьба, бокс та велосипедний спорт. На Закарпатті угорські спортивні товариства, що входили до складу УФФЧ, включали кілька спортивних клубів у містах Ужгород, Мукачево, Берегово, а також в Севлюші, Чопі, Хусті, Королеві, Ясіні, Солотвині, Сваляві, Тячеві, Вилоку, Паланці. Ужгород з 1931 року мав спортивну газету під назвою «Sport Híradó» (Спортивний вісник), яка регулярно видавалась до 1934 року і пізніше була відроджена на короткий період у 1937 році. Газета освітлювала

переважно футбольні події. Відомим футболістом, який грав за збірну футбольну команду Закарпаття, був Гейза Калочаї (1913–2008), який також виступав за чехословацьку та угорську збірні команди і був членом чехословацької збірної, що здобула срібні медалі на чемпіонаті світу 1934 року. Він також грав за такі команди, як «Кішпешт», «Уйпешт» та «Ференцварош». Після закінчення гравецької кар'єри він досяг успіху як тренер [53, с. 105-106].

В Чехословацькій державі виховання угорської молоді мало два напрями. З одного боку, існували ліберально-демократичні виховні ідеї, а з іншого боку, більшість угорських сімей мали патріотично-релігійні настрої. Особливу роль у суспільно-культурному житті угорської молоді відіграла скаутська організація студентів угорської національності Празької Вищої школи, яка діяла в 1925–1927 роках. Згодом вона перетворилася на рух лівих «серпників», католицьке об'єднання «Прогаска» і ліберальну Угорську Робітничу Спілку. Ці громадські організації частково розповсюджували свою діяльність на території Підкарпаття. Незважаючи на розкол, члени цих організацій мали спільну мету – поширення соціалістичних ідей, виховання солідарної поведінки, зміцнення етнічних моральних принципів та інше [54, с. 99].

Загалом скаутський рух також об'єднував молодь на Закарпатті у 1920-х роках. У той час утворилась Закарпатська спілка скаутів, яка включала чехословацьку, русько-українську, єврейську та угорську секції. У 1923 році була створена угорська секція спілки, яку очолив Ференц Габа, учитель Берегівської гімназії. У 1934 році спілка намагалась видавати власний журнал під назвою «Magyar Cserkész» (Угорський скаут), але в результаті був опублікований лише перший номер. Пізніше угорські скаути Підкарпатської Русі визнали журнал «Táborút» (Багаття), який видавався в Комарно на Словаччині, як свій офіційний журнал. Угорські скаутські команди діяли в різних містах Закарпаття, зокрема в Берегові, Мукачеві, Ужгороді, Астеї, Чопі, Косині, Королеві, Севлюші, Тячеві, Вилоку.

Студенти-угорці, які навчалися в університетах та інститутах у Празі, створили Гурток Святого Георгія. Ця організація отримала назву на честь пам'ятника Святого Георгія, що знаходиться у столиці Чехословаччини. У 1928 році цей скаутський гурток перетворився на рух під назвою «Sarló» (Серп) під час табірних зборів у Гомбосегі. Один з засновників, Едгар Балог, висловлював своє бачення розвитку організації, яке передбачало ознайомлення угорських студентів із сільським життям і працею місцевих жителів, щоб побудувати рух на реальних вимогах угорських мас, які перебували у стані меншини [53, с. 107].

У серпні 1921 року представники німецьких общин різних районів, зокрема Мукачівщини, Перечинщини, Свалявщини, Волівеччини, Рахівщини і Тересвянської долини, зібралися у Паланку. Установчі збори Товариства Німецької Культури (ТНК) або Deutsche Kulturverband (DKV) відбулися на шкільному подвір'ї під відкритим небом. Крім делегатів від общин, до зборів прибуло також багато бажаючих, включаючи інтелігенцію з різних сіл і міст краю. Збори розпочалися молитвою-проповіддю, яку виголосив священик з Паланку. На установчих зборах було прийнято статут і програму Товариства, в яких були визначені основні напрямки діяльності. Товариство було описано як добровільне, позаполітичне, культурно-просвітницьке об'єднання, фінансування якого здійснювалося за рахунок його членів та добровільних пожертв [23, с. 2].

У 20-30-х роках, коли Закарпаття належало до Чехословаччини, навчання в школах проводилося на шести різних мовах: українській, чеській, угорській, німецькій, румунській і єврейській. Школи були державними, а навчальні програми та підручники розроблялися відповідно до чеської шкільної програми. Зрозуміло, що в цей період існували проблеми і труднощі у системі освіти краю, такі як недостатність шкільних приміщень, вчителів та підручників. Частину цих питань було вирішено саме завдяки культурно-просвітницьким організаціям, зокрема Товариству Німецької Культури (ТНК), яке взяло на себе певні зобов'язання та

ініціативи [22, с. 184]. Тож, Товариство Німецької Культури (ТНК) визначило відкриття німецьких шкіл як одне з найважливіших завдань. Це передбачало забезпечення шкіл педагогічними кадрами та відродження національної культури і духовності. ТНК щорічно виділяло до 100 тисяч чеських крон на потреби шкіл. У 1927 році ТНК надала фінансову підтримку різним школам. Крім того, було виплачено річну платню вчителям Нижньограбівської і Верхньокоропської шкіл у розмірі 26 тисяч чеських крон. Завдяки підтримці ТНК у 1932 році було відкрито 5 дитячих садків у містах і селах. ТНК також не залишалося байдужим до дітей під час літніх канікул. Літні школи-табори працювали у Синяку, Усть-Чорній, Верхній Визниці, Жденієві. За підтримки ТНК на початку 1940-х років у краї функціонувало 26 німецьких шкіл та 8 паралельних класів, де навчалося 2 157 учнів [23, с. 2].

ТНК та його місцеві осередки приділяли велику увагу моральному, етичному та естетичному вихованню молоді, а також підтримці здорового способу життя. Майже в усіх німецькомовних школах були організовані хорові, танцювальні, драматичні гуртки, а також гуртки вишивальниць і рукоділля. Було приділено особливу увагу спортивним заняттям. У цих гуртках молоді люди могли розвивати свої таланти та інтереси, а також займатися фізичною активністю. Такі діяльності сприяли розвитку творчих навичок, соціальної взаємодії та зміцненню фізичного здоров'я учасників. ТНК та його осередки активно сприяли розвитку культурного та фізичного потенціалу молодих людей в німецькомовних спільнотах [21, с. 38].

2.2 Діяльність професійних (фахових) організацій

Входження Підкарпатської Русі до складу Чехословацької Республіки (1919–1939) створило сприятливі умови для формування загальноукраїнської національної свідомості серед жителів Закарпаття [56, с. 19]. Унаслідок того, що Закарпаття перебувало під владою різних держав, політичні зміни мали великий вплив на освіту, культуру та суспільне життя

місцевого населення. Під владою Австро-Угорщини і пізніше в складі Чехословаччини український народ активно боровся за розвиток професійної освіти. Культурно-освітні діячі та громадські організації скористалися сприятливими умовами, що створилися, для розвитку цієї сфери. Однак, економічна відсталість, недостатня розвиненість міст та недостача активної інтелігенції порівняно з Чехією уповільнювали процес становлення освіти на Закарпатті [42, с. 138].

Тож у порівнянні з австро-угорським періодом, коли процес формування національної свідомості стагнував і був пригнічуваний владою, в період перебування Підкарпатської Русі в складі Чехословацької Республіки (1919–1939) виховання національної свідомості стало масовим і отримало організовані форми. Школа, преса, художня література, театр, а особливо організації, окремі політичні партії та навіть церква, зокрема греко-католицька, відігравали важливу роль у поширенні української національної свідомості та культури [56, с. 19]. Важливо, що у формуванні мережі фахових періодичних видань велику роль відіграли різні педагогічні товариства, які активно діяли протягом першої половини ХХ століття. Серед них варто згадати «Учительське товариство Подкарпатской Русі» (1920-1944) (у 1939-1944 роках відоме як «Учительское товарищество»), «Товариство учительства горожанських шкіл Подкарпатської Русі» (1924-1939), «Педагогічне товариство Підкарпатської Русі» (1924-1939), «Народовецьке учительське товариство» (1929-1930) та «Учительська Громада» (1930-1939). Ці організації активно сприяли розвитку педагогічної думки та обміну досвідом серед учителів, а також відіграли важливу роль у створенні та підтримці фахових видань [6, с. 17].

«Карпаторуський учительський союз» був першою громадською організацією педагогів на Підкарпатській Русі. Головою союзу був Еміліян Мидлик, а секретарем - Степан Медеш. Статути товариства були затверджені урядом у січні 1920 року. Проте, серед педагогічного співтовариства лідери цього союзу не мали авторитету, що гальмувало

розвиток організації. Павло Яцко, виступаючи на Першому учительському конгресі Підкарпатської Русі, відзначив, що статут організації має «ненародні тенденції», а засновників ніхто не знає і не уповноважував їх на такі дії. Було очевидно, що ця організація не відповідає викликам нової ситуації, що склалася в країні, і неможливо було розраховувати, що вона зможе організувати роботу всього педагогічного колективу [57, с. 37].

На першому учительському конгресі в Ужгороді, який відбувся 16 квітня 1920 року, була чітко сформульована концепція змісту освіти в усіх школах Підкарпатської Русі. А. Аліськевич, директор Берегівської гімназії, підкреслював необхідність побудови школи на демократичних принципах і підпорядкування змісту освіти національно-державному вихованню. Він підкреслював, що метою школи на Підкарпатській Русі є виховання патріотично налаштованих громадян, які люблять свій народ і свою землю [31, с. 285]. Цей конгрес об'єднав зусилля інтелігенції та сприяв національно-культурному відродженню регіону. Одним із важливих результатів зборів було створення «Учительського товариства Подкарпатської Русі» (УТПР), що стало однією з найвпливовіших організацій і об'єднало педагогічне співтовариство до 1944 року. Іноді цю організацію також називали «Учительське товариство Подкарпатської Русі» [57, с. 37]. А на II загальному з'їзді Учительського Товариства було виголошено гасло нової школи: «Для життя учити життям» [31, с. 285].

«Педагогічне товариство Підкарпатської Русі» теж активно брало участь у регіональних, загальнодержавних та міжнародних культурно-освітніх подіях – це була одна із головних цілей організації. Наприклад, в 1925 році головний відділ організації вислав свого делегата на педагогічний конгрес у швейцарському місті Берн. Однак фінансові ресурси, доступні організації, були дуже обмеженими. «Педагогічне товариство» почало свою діяльність без жодних матеріальних засобів і з обмеженою кількістю людей. Незважаючи на це, ці люди віддано працювали, віддавали свою любов до своєї роботи та до свого народу. Обмежені фінансові можливості були

одним з факторів, які перешкоджали українській педагогічній спільноті Закарпаття відроджувати приватне шкільництво та засновувати нові школи та дошкільні навчальні заклади, подібно до того, як це відбувалося в сусідній Галичині, де приватні школи фінансувалися громадськістю. Недостатність матеріальних ресурсів ускладнювала розвиток таких освітніх ініціатив і перешкоджала їх широкому поширенню на території Закарпаття [58, с. 13].

Отже, на Закарпатті засновувалися різноманітні громадські організації, присвячені освіті та культурі, які активно сприяли виданню літератури українською мовою, вирішенню професійних педагогічних питань, піднесенню національного та культурного рівня народу, а також підтримували роль української мови в навчальному процесі не лише в школах, а й у гімназіях та семінаріях. Організації, такі як «Просвіта», «Педагогічне Товариство Підкарпатської Русі» та «Учительська громада», спонукали національний розвиток та надію на покращення професійної освіти. Завдяки додатковим курсам для дорослих та неписьменних осіб, кількість неписьменних зменшувалась, що призвело до якісного й кількісного зростання кадрів учителів на Закарпатті [42, с. 141].

Педагогічні товариства створили наступні педагогічні видання: «Учительське товариство Подкарпатської Русі» видавало журнал «Народная школа», який з 1939 року перейменувався на «Народна школа»; «Педагогічне товариство Підкарпатської Русі» та «Народовецьке учительське товариство» видавали журнал «Подкарпатська Русь» та газету «Учительський голос»; «Товариство учительства горожанських шкіл Подкарпатської Русі» видавало журнал «Вестник учительства горожанских школ Подкарпатської Русі»; «Учительська громада» видавала журнал «Наша школа» та газету «Учительський голос». Крім цих видань, існували інші педагогічні та творчі періодичні видання, які, хоч і не були прямо пов'язані з товариствами, все ж підтримувалися педагогами, письменниками та літераторами [6, с. 17-18].

На посаду головного редактора журналу «Подкарпатська Русь» був призначений Павло Яцко, а відповідальним редактором став Андрій Штефан, який у майбутньому став міністром шкільництва та головою сейму Карпатської України. Однак, деякі дослідники вважають, що фактичною особою, яка контролювала редакційну роботу, був Іван Панькевич. А він у свою чергу відмовився виступати на видимих посадах. На його думку ці посади мали займати місцеві жителі [58, с. 11].

Ідеологічна єдність різних проукраїнських педагогічних організацій, таких як «Учительське товариство», «Товариство учительства горожанських шкіл Подкарпатської Русі», «Товариство професорів середніх шкіл Подкарпатської Русі», «Народовецьке учительське товариство», «Учительська Громада», «Товариство учительства фахових шкіл Подкарпатської Русі», «Товариство учительниць ручних робіт і захоронок» та інші, проявилась у створенні педагогічного товариства під назвою «Шкільна Матка Русинів» у 1926 році. Це товариство об'єднувало вчителів, які поєднували свою педагогічну роботу з громадською діяльністю. Його керівник М. Бращайко наголошував на тому, що діяльність усіх педагогічних товариств має взаємодоповнюючий характер і спрямована на розвиток шкільної справи, молоді та народу [44, с. 169-170].

Отже, одним з основних завдань педагогічних товариств була видавнича діяльність. Вони займалися не тільки виданням і розповсюдженням методичних посібників, шкільних підручників і іншої навчально-виховної літератури, але також створювали і підтримували друковані органи – педагогічні періодичні видання. У цьому напрямку товариства тісно співпрацювали з педагогами, авторами підручників та надавали фінансову підтримку, шукали спонсорів та меценатів. Організаційна і фінансова робота в педагогічній періодиці покладалася на плечі товариств та їх лідерів [6, с. 17].

У першому десятиріччі перебування Підкарпатської Русі в складі Чехословацької Республіки, Прага стала основним центром громадського

руху карпатоукраїнського студентства. Саме тут з'явилися перші земляцькі товариства студентів: русофільське «Возрождение», засноване 4 листопада 1920 року, та народовецький (пізніше українофільський) «Союз Підкарпатських Руських Студентів», заснований 15 травня 1921 року. Початково ці організації зосереджували свою діяльність на вирішенні соціальних питань, а з часом також почали приділяти увагу культурній роботі [24, с. 87].

Так, навесні 1920 року до Праги прибули перші десять українських студентів із Закарпаття, які раніше навчалися в угорських університетах. До них приєдналися студенти-першокурсники, що закінчили гімназії на Підкарпатській Русі та в Пряшові восени того ж року. На початку 1920/21 навчального року в Празі знаходилося близько 30 студентів із Закарпаття, що призвело до їх самоорганізації у професійному товаристві, створеному на національно-регіональному принципі. 16 жовтня 1920 року відбулися установчі збори першої закарпатсько-української студентської організації в Чехословацькій Республіці – гуртка «Возрожденіє», в якому були присутніми всі закарпатські українці, що навчалися в Празі. Гурток мав проросійське спрямування, але під час зборів деякі студенти висловили свою незгоду з національно-мовною орієнтацією. Ці студенти, перебуваючи у меншості, формально залишалися членами гуртка, хоча не брали активної участі в його діяльності. А у травні 1921 року, коли їх число перевищило 10 осіб, ці студенти заснували альтернативну організацію – «Соціальный Студенческий Союз Подкарпатских Русинов» (пізніше відомий як «Союз Соціальной Помочи для Подкарпаторуських Студентов»). Засновниками організації стали студенти: А. Балаж, А. Бращайко, В. Грабар, Ю. Злоцький, А. Лавришин, О. Фединець, П. Фленько, Е. Цмор та А. Чудакій. Організація мала на меті об'єднати всіх студентів з Підкарпатської Русі, незалежно від їх політичних та особистих переконань, а також надати їм матеріальної підтримки [25, с. 37].

У 1922 році активісти «Союзу Соціальної Помочи Подкарпатських Руських Студентів» започаткували видання щомісячної підкарпатської студентської газети «Подкарпатській студент». Олександр Фединець, студент медичного факультету Карлового університету, відповідав за редакцію цього часопису. Точний період виходу газети не вдалося встановити через відсутність примірників у бібліотеках та архівах. За деякими джерелами, газета виходила лише у 1922 році, але інші дослідники стверджують, що вона припинила своє існування навесні 1923 року через брак фінансування [26, с. 223].

Протягом наступних років організація переживала занепад, оскільки поступово втрачала своїх, а нові студенти приєднувалися до «Возродження». У березні 1927 року були внесені зміни до статуту об'єднання. Згідно з цими змінами, одним із провідних напрямків діяльності став культурно-освітній аспект, і організацію перейменували на «Союз Підкарпатських Руських Студентів» (СПРС). На загальних зборах, які відбулися 22 жовтня 1927 року, було обрано нове правління, до якого увійшли лише студенти, які почали навчатися у вишах у 1926-1927 навчальному році. Головою новоутвореного правління став Юрій-Анатолій Шерегій. Під час цих зборів члени СПРС офіційно заявили про свою українську національну приналежність, засудили альтернативні національні орієнтації і закликали інших студентів наслідувати цей приклад [25, с. 38].

Після цього, влітку 1929 року відбулася наступна спроба студентського видання, коли троє членів «Союзу підкарпатських руських студентів», юристи Павло Добровський та Микола Цуперяк, а також медик Осип Рудзинський, видрукували кілька номерів нелегального журналу «Ластівка». Проте всі троє видавців були активними членами КПЧ, тож журнал мав відверто комуністичну спрямованість [26, с. 223].

Протягом цього періоду важливу роль відіграла музична та театральна сфера. Карпатоукраїнські студентські товариства міжвоєнного періоду активно займалися музичним та театральним мистецтвом, їхні зусилля в цих

напрямок були досить результативними і систематичними. Протягом 1922-1938 років у багатьох з цих організацій функціонували різноманітні аматорські творчі колективи, такі як хори, ансамблі та театральні гуртки. Деякі з цих колективів, зокрема театральний гурток при Союзі Підкарпатських Руських Студентів, хор та струнний ансамбль товариства «Возрождение» та хор при товаристві «Стой», досягли високого професійного рівня і активно сприяли поширенню карпатоукраїнської культури по всій Чехословаччині. Ця діяльність також сприяла творчій самореалізації студентів того часу. Не дивно, що багато з учасників студентських творчих колективів (такі як брати Шерегії, О. Гумбург, А. Скиба, Д. Задор, Ю. Костюк та інші), отримавши тут перший професійний досвід, у майбутньому стали визнаними діячами в галузі театального та музичного мистецтва [24, с. 92].

Починаючи з 1920 року, чехословацька влада регулярно відкривала від 2 до 3 городських шкіл щороку, переважно у гірських районах. Ці школи стали особливо популярними у таких населених пунктах, як Ясіня, Тячів, Нересниця, Великий Бичків, Великий Березний, Білки, Довге, Перечин, Волове, Воловець, Нижні Ворота, а також у низинних селах, таких як, Великі Лучки, Чинадієво, Середнє, Ракошино та інші. Цей процес сприяв покращенню доступу до освіти для місцевого населення в різних районах Підкарпатської Русі [58, с. 13].

У 20-30-ті роки навчальні програми в школах Підкарпатської Русі склалися спеціальною комісією і затверджувалися на учительських конференціях. Кожен округ мав свій власний навчальний план. За архівними джерелами встановлено, що педагоги краю часто користувалися чеськими навчальними планами при їх складанні. Наприклад, в одному з планів для народних шкіл Мукачівського округу зазначалося, що комісія використала чеський план Крибела при його складанні. Водночас, в «Заувагах до плану», виданих Учительським товариством городянських шкіл в Ужгороді,

містяться критичні зауваження щодо копіювання навчального матеріалу з планів «мешчанских шкіл» Чехословацької Республіки [31, с. 286].

Перша ремісничка майстерня, яка згодом стала школою, була відкрита в Ужгороді у 1920 році на місці колишньої керамічної школи. У 1922 році вона змінила свою назву на Державну навчальну деревообробну майстерню, а в 1927 році стала відома як Державна фахова деревообробна школа. Вона мала три відділення – руське, чеське та угорське, чим задовольняла інтереси та виконувала потреби всіх національностей на Підкарпатській Русі. Тривалість навчання становила три роки [43, с. 173].

У зв'язку з скрутним матеріальним становищем, навчальні потужності торгівельних навчальних закладів використовувалися ефективно для фахової підготовки на різні рівні і форми. Зокрема, навчальна база торгівельної школи в Ужгороді послужила основою для заснування Державної руської торгівельної академії у 1922 році. Початковою діяльністю цього нового навчального закладу керував відомий освітній і політичний діяч Підкарпатської Русі, пропагандист української культури, А. Штефан. Завдяки активній участі А. Штефана, матеріально-технічна база торгівельної академії була розширена, що дозволяло забезпечувати підготовку висококваліфікованих фахівців для підприємств, державних і фінансових установ. Крім того, як патріот свого краю і пропагандист української національної ідеї, А. Штефан ініціював створення при академії молодіжного осередку товариства «Пласт», а також учительського хору і хору учнів, які активно поширювали українську мову і культуру серед місцевого населення [14, с. 30].

У 1933 році школи для учнів були перейменовані на фахові учнівські школи. У цей період налічувалося сім таких закладів. Це були фахова школа для деревообробних, металообробних, художніх, будівельних, жіночих швейних, продовольчих та кравецьких ремесел. Кількість груп у фахових школах досягла 66 станом на 1936-1937 роки. Велика організаційна робота проводилася в цих школах: приміщення навчальних закладів були

відремонтовані, кабінети обладнані і поповнені необхідними книгами в бібліотеці. У процесі організації роботи фахових освітніх закладів велике значення мав відбір кадрів, який здійснювався на конкурсній основі з урахуванням кваліфікації та досвіду роботи. Крім загальної освіти, педагоги повинні були пройти спеціальний курс і отримати відповідну кваліфікацію, щоб мати необхідні знання і навички для навчання учнів у відповідних професійних галузях [43, с. 173-174].

Перш за все, фахове шкільництво мало на меті надання майбутнім працівникам необхідної підготовки для самостійного життя, поглиблення їхніх практичних знань, отриманих у майстерні чи від роботодавця, а також ознайомлення їх з новішими методами та технологіями виробництва. Крім того, це мало на меті підготувати їх до самостійного проведення калькуляцій продуктів виробництва та ознайомити з ремісничими законами і основами народного господарства. Отже, фахове шкільництво ставило за мету формування кваліфікованих фахівців, здатних самостійно та творчо виконувати свою роботу [38, с. 97].

Великий внесок у розвиток фахових шкіл зробила шкільна рада, якою керував губернатор Підкарпатської Русі і староста міста Константин Грабар. Діяльність ради, яка тривала з 1933 до 1936 року, мала позитивний вплив на відкриття нових курсів та покращення матеріально-технічної бази шкіл. Велику роль в цьому відіграли наполегливість вчителів, які докладали зусиль для організації фахових учнівських шкіл та пошуку шляхів збільшення навчального обладнання майстерень і класів. Вони прагнули підняти рівень шкіл до вищого фахового рівня, аналогічного промисловим закладам. Реферат шкільництва приділяв значну увагу розвитку професійних шкіл. Це підтверджує факт надання фінансової допомоги від місцевої Підкарпатурської Ради у розмірі 20 000 крон для придбання робочого обладнання у 1937 році. Ці кошти були також використані для облаштування металообробної майстерні [43, с. 174].

У Карпатській Русі кількість фахових шкіл постійно зростала. У 1919/20 навчальному році тут функціонувало дві торгівельні школи, одна деревообробна школа і 16 доповнюючих ремісничих шкіл з 5 класами. У цих доповнюючих школах навчалося 1258 дітей, з яких 259 були русинами. А станом на 1936 рік у регіоні вже діяло 25 ремісничих навчальних закладів, розташованих у різних містах і селах. Учні мали змогу здобувати фахову освіту з 53 різних напрямків, включаючи механіку, металообробку, ковальство, ювелірство, електрику, столярство, бондарство, кошикарство, моделювання, пошиття і декорування одягу або взуття, бібліотечну справу, годинникарство, перукарство, фотографічну і зуботехнічну справу та інші спеціальності [38, с. 98].

Загалом, шкільна рада визначила для себе ряд наступних завдань: забезпечити щорічну фінансову підтримку для покриття невеликих витрат школи; завершити організацію фахових учнівських шкіл; надавати матеріальну допомогу для подальших закупівель навчальних засобів і обладнання для майстерень і класів; підняти рівень шкіл до вищого фахового та промислового стандарту [43, с. 174].

Важливим досягненням чехословацького уряду був розвиток жіночої професійної освіти. У рамках цієї галузі професійної освіти функціонували школи торгівлі, промисловості з кравецьким, коронкарським (мереживним), ткацько-килимарським спеціалізаціями, а також рільничі відділи, школи домашнього господарювання, кооперативні школи, курси та інші заклади. Здобуття професійної освіти давало жінкам можливість стати рівноправними громадянками, політично і фінансово незалежними [38, с. 98]. З метою залучення більшої кількості учениць до фахових шкіл була також відкрита міська дворічна публічна школа для жіночих професій. На посаду директора було призначено Іосифа Томашка, який вже мав досвід роботи як директор учнівських шкіл і був здатний організувати ефективну роботу в публічній школі [43, с. 174].

У Чехословаччині загальна шкільна повинність поширювалася і на дітей Підкарпатської Русі у віці від 6 до 14 років. Однак, через різні причини багато дітей, особливо в гірських районах, не мали можливості відвідувати звичайні школи. У таких випадках для них організовувалися курси, які надавали базову освіту. В 1931-1932 навчальному році було створено 170 курсів, на яких навчалося 9176 дітей. Завдяки спільним зусиллям державної влади та місцевих громадських організацій у 1936/37 навчальному році ситуація щодо початкової освіти за національною ознакою виглядала наступним чином: з 973 початкових шкіл в краї було 463 школи з українською мовою навчання, 365 - з чеською, 117 - з угорською та 24 - з німецькою мовою навчання. Такі заходи сприяли забезпеченню основної освіти для дітей національних меншин, збереженню їхньої мови та культури, а також розвитку шкільної мережі на Підкарпатській Русі [15, с. 26].

У навчальних планах для народних шкіл [31, с. 286], що значає початкову восьмирічну школу [56, с. 19], передбачалося включення в курс таких предметів, як «викладовий язук» (рідна мова), «наука о родном краю», «історія» та «співи», що передбачало вивчення літератури рідного краю [31, с. 286-287]. І хоча народні школи не завжди були народними в етнічному розумінні цього терміну, через українську національну ідентифікацію закарпатців, яку чехословацька влада до кінця не визнавала, вчителі, які висвітлювали патріотичні настрої, працювали в рамках чинних навчальних планів. Тож, оскільки вони акцентували увагу на уроках рідної мови, літератури, історії, географії та інших предметів, а також працювали з самодіяльними гуртками, громадськими молодіжними організаціями, бібліотеками і читальнями, учням передавалися знання з української народознавства та формувалася національна свідомість серед українців [56, с. 19]. А з кожним наступним роком кількість педагогів продовжувала зростати, і вже в 1938 році у початкових школах працювало 3320 учителів. Ці педагоги забезпечували навчання майже 145 тис. учням [57, с. 37].

2.3 Розвиток жіночого руху

В сучасній науці термін «жіночий рух» використовується в двох аспектах. У вузькому розумінні він охоплює діяльність, яка має феміністичний характер, є автономною та незалежною від політичних організацій або організацій, що мають змішаний склад за ознакою статі. У широкому значенні «жіночий рух» включає різноманітні історичні та сучасні прояви активності жінок, соціальні потреби та умови у галузі фемінізму і політики, які стосуються жінок. Дослідження жіночого руху в такому широкому розумінні охоплюватиме різноманітні аспекти жіночої діяльності, включаючи їх участь у політичних партіях, профспілках, громадських інститутах та інших соціальних рухах [46, с. 11].

Цікаво, що сам термін «фемінізм» з'явився лише у XIX столітті і відображав ідеологію рівноправності жінок [37, с. 192]. Тож, жіночий рух є колективною діяльністю, в якій жінки об'єднуються для поліпшення свого становища та зміни чоловічої домінації у суспільстві. Однією з особливостей колективних дій у жіночому русі є поєднання двох видів акцій, а саме політичних дій на громадській арені та дій мережі груп, спрямованих на розвиток свідомості. У загальному сенсі, колективна діяльність може бути визначена як спільні дії людей для досягнення своїх інтересів, наприклад, через мітинги або демонстрації підтримки своєї справи. Для успішних колективних дій потрібна спільність інтересів, мобілізація, контроль над ресурсами та можливостями. Колективні дії зазвичай проходять крізь етапи організації, мобілізації, усвідомлення спільності інтересів та досягнення конкретної можливості спільно діяти [46, с. 11].

В Україні жіночий рух формувався переважно під впливом загальноєвропейського руху, але мав також свої власні, специфічні і властиві тільки для України, прояви та форми розвитку. Ці особливості були обумовлені територіальним розмежуванням країни та унікальним становищем української нації, яка перебувала у складі різних країн [9, с.

199]. На західноукраїнських землях жіночий рух не просто копіював досвід жіноцтва в інших європейських країнах. Це впливало з того, що європейські феміністки, особливо на заході, боролися за рівність з чоловіками в усіх сферах суспільного життя. Український жіночий рух на західноукраїнських землях розвивався паралельно з загальним політичним рухом української громади. Українські жінки не залишалися осторонь у визвольних змаганнях за національну державність. Вони активно брали участь у боротьбі за незалежність та виступали за свої права у рамках національного руху [20, с. 212].

Так, український жіночий рух виникав у період, коли ідеї позитивізму, радикалізму та соціалізму поширювалися в розвинутих європейських країнах, і коли фемінізм як ідеологія жіночого руху вже був утвердженим. Ці ідеї впливали на формування українського жіночого руху та сприяли розвитку його основних концепцій [45, с. 113].

На початку ХХ століття формування феміністичних концепцій базувалося на трьох основних ідеологіях: консерватизмі, лібералізмі і радикалізмі. Це призвело до розвитку трьох основних напрямків українського фемінізму: соціально-християнського, ліберального і соціалістичного. Кожен з цих напрямків мав свої специфічні підходи до рівноправності жінок і активно пропагував свої ідеї в суспільстві [9, с. 200]. А після Першої світової війни феміністичний рух пережив спад, оскільки суфражизм витіснив його, а суспільне життя було під впливом післявоєнної економічної депресії [37, с. 192].

У Карпатській Україні жіночий рух слабо розвивався через довготривале угорське поневолення регіону, яке спричинило повну денаціоналізацію. Угорська мова переважала у школах, а автохтонна інтелігенція була майже повністю угорською, залишаючи релігію єдиною сферою, де використовувалася рідна мова. Внаслідок цього національний рух, включаючи жіночий, не розвивався. І хоча іноді деякі жінки проявляли активність, це стосувалося переважно церковного життя [12, с. 199].

Не зважаючи на те, що на Закарпатті виросло нове національно свідоме покоління молоді, включаючи жінок, які активно долучалися до культурно-освітньої та громадської діяльності, і формували національний і суспільно-політичний характер жіночого руху, не знайдено згадок про існування жіночих часописів або видань у той період. Це може бути пов'язано зі складною мовною та політичною ситуацією на території [32, с. 87-88].

У 1930-х роках у Східній Галичині було видано багато українських газет і журналів, які широко освітлювали історичні події, пов'язані з Карпатською Україною. Існував широкий вибір видань, які надавали інформацію про міжнародну, соціально-економічну та внутрішньо-політичну ситуацію Закарпаття у 1938-1939 роках. Зокрема, такі видання, як «Літопис Червоної Калини», «Неділя», «На переломі», «Авангард», «Жіноча доля», «Жіноча воля», «Діло», «Новий час», «Нова зоря» та інші, намагалися передати найширший спектр інформації про події в Карпатах. Багато європейських видань кінця 1930-х років ставилися прихильно до Карпатської України. Газети та журнали з Великобританії, Франції, Італії, Югославії, Румунії, Ірландії, Швеції, Німеччини публікували статті та повідомлення про політичні події в регіоні. Однак угорські та польські періодичні видання, на відміну від більшості європейської преси, часто поширювали дезінформацію щодо Карпатської України. Проти такої дезінформації активно виступала газета «Нова свобода», надаючи пояснення щодо цієї проблеми [7, с. 379-380].

У той час у пресі приділялася значна увага питанням навчання та виховання дівчат, а також участі жінок у культурно-освітньому розвитку краю та мовному питанню. Це відображалось у використанні фемінативів для позначення жінок за їхньою професією, заняттями, посадою, освітнім статусом, характерною діяльністю та іншими аспектами їхнього життя [32, с. 89].

Перший з'їзд українського «народовецького» жіноцтва Закарпаття, яке на правах автономії з 1919 року входило до складу Чехословацької Республіки, відбувся лише у 1934 році. Цей з'їзд, подібно до Всеукраїнського жіночого з'їзду 1921 року, був оглядом організованої діяльності закарпатського жіноцтва. Незважаючи на труднощі, жіноцтво об'єдналося у релігійно-добродійні та громадські культурно-освітні організації, хоча й пізніше, ніж жінки Буковини й Галичини. З'їзд підтвердив пробудження національної свідомості закарпатських жінок і свідчив про їхню готовність до участі в громадському культурно-освітньому житті. Його скликали чотири організації краю: «Жіночий союз», заснований в Ужгороді під керівництвом Ірини Волошин, дружини видатного педагога, державного та громадського діяча Закарпаття Августина Волошина; Жіноча секція ужгородського товариства «Просвіта», створена в 1933 році за ініціативою народної вчительки й письменниці І. Невицької; релігійна Марійська конгрегація, створена на базі Ужгородської вчительської жіночої семінарії ще до Першої світової війни, та Жіночий відділ «Пласту» [33, с. 263].

Так, заслуга за створення «Жіночого Союзу» належить Ірині Волошиній. Дана організація була створена у 1921 році та активно займалася просвітницькою та політичною діяльністю в Карпатській Україні протягом міжвоєнного періоду. Ірина стала ініціатором цього об'єднання та внесла значний вклад у розвиток жіночого руху в регіоні [7, с. 96]. Проте, за словами Ірини Невицької, жіночий рух на Закарпатті був заснований Іриною Волошиною у 1923 році. Інші автори, такі як Харитя Кононенко і Єлисавета Станькова, в свою чергу вважали, що «Жіночий Союз» був створений вже у 1920 році [12, с. 200].

Ірина Волошина також була ініціатором створення «Народної кухні Жіночого Союзу». Протягом 1932-1933 років ця організація організувала понад 300 тисяч безкоштовних обідів для дітей із малозабезпечених сімей. А пізніше «Народна кухня» стала самостійним товариством з власною

будівлею, де безкоштовно видавалося щоденно 500-600 обідів. Це свідчить про важливий внесок Ірини Волошин у розвиток благодійності та соціальних ініціатив у Карпатській Україні [7, с. 99]. А ось у згадках про видатну громадську діячку, ім'я самої Ірини може не згадуватися, незважаючи на її статус «предсѣдательки» «Жіночого Союзу». Це може бути пов'язано з тим, що вона була дружиною Августина Волошина, греко-католицького священика Мукачівської єпархії, який був провідником національного руху на Підкарпатській Русі. Така ситуація могла бути спричинена тим, що імена жінок часто не виділялися окремо в контексті їхньої власної діяльності, особливо коли вони були пов'язані з видатними чоловіками або відомими сім'ями. У таких випадках, їхній внесок може бути недооцінений або не відображений у повному обсязі [32, с. 88].

Сам Августин Волошин також високо оцінював участь жінок у культурно-освітньому житті краю і визнавав їх вплив на громадську думку. У своєму виступі на жіночому конгресі 28 травня 1934 року він наголосив, що там, де жінки мають вплив на громадську думку, приймаються найкращі закони, спрямовані на боротьбу з п'янством, лихварством, безморальністю, розпусністю, а також на захист молодших і слабших членів суспільства. Волошин висловлював велику повагу до ролі жінок як прибічників соціальних та моральних перетворень у суспільстві [7, с. 136].

Згідно з журнальними і газетними публікаціями, галицькі читачки мали змогу дізнатися про наявність Жіночої секції при товаристві «Просвіта» в Ужгороді, яка була створена після «Жіночого Союзу» та заснувала її саме Ірина Невицька. Ця організація була важливим центром активності та об'єднувала жінок, які долучилися до руху за просвіту та розвиток жіночої справи на Карпатській Україні [12, с. 205].

У рамках культурного відродження Підкарпатської Русі в складі Чехословацької Республіки вже з 1920 року, ужгородська організація «Просвіта» активно працювала над культурним та економічним піднесенням українського народу в межах республіки. Головною метою

«Просвіти» було виховання народу в моральному і патріотичному дусі, з уникненням політичних акцій. Уже у 1924 році організація мала 4 філії та 82 читальні. Питання виховання жінок в національно-патріотичному дусі відображалося в роботі різних комісій «Просвіти», таких як літературно-наукова, бібліотечно-музейна, просвітницько-організаційна, видавнича, мистецька. Жінки краю активно долучалися до масових заходів, організованих «Просвітою», разом із видатними культурно-освітніми діячами краю, такими як Августин Волошин і Юрій Ревай. На «Всепросвітянському» з'їзді, що відбувся в Ужгороді 17 жовтня 1937 року, виступила керівниця філії «Жіночого союзу» в Хусті Євгенія Станькова. А також жінки активно брали участь у роботі читалень, їх кількість наприкінці 1937 року досягла 225. Це свідчить про увагу, яку приділялося навчанням та розвитку жінок, а також їх активній ролі у відродженні української культури й національної ідеї [34, с. 221].

Ірина Невицька високо оцінювала внесок Жіночої секції, яка за рік своєї існування здійснила значну активну діяльність і змогла оживити громадське життя регіону. Вона разом з іншими жіночими організаціями зіграла важливу роль у проведенні першого з'їзду народовецького жіноцтва, досягнувши його успіху. Крім того, Ірина Невицька відродила активність «Просвіти», створивши клуб, де щодня збиралися як старші, так і молоді люди. Вона також спонукала до здійснення різноманітних ініціатив, у тому числі заснувала споживчий кооператив «Родина» [12, с. 205].

Ірина Невицька, яка народилася в селі Збудська Біла Гуменського округу Пряшівщини (сьогодні Словаччина), є ровесницею видатних педагогів і письменниць східно-галицького регіону. Її активна діяльність сприяла становленню та розвитку українського жіночого руху в Закарпатті [34, с. 283]. Вона була дружиною греко-католицького священика, який емігрував до Америки, залишивши її з шістьма дітьми. Ірина свідомо вирішила не виїжджати за ним, а замість цього стала засновницею культурно-освітнього товариства «Просвіта» в Пряшеві. Вона також

виконувала роль редактора народовецького часопису «Слово народа», який використовував український фонетичний правопис. Ірина Невицька активно організувала жіночий рух на Закарпатті та в Пряшівщині. Вона також стала автором першого історичного роману «Правда побідила» і дуже популярної повісті «Пригоди Матія Куколки», які стали дуже важливими в літературі Закарпаття [40, с. 158].

В 1933 році Ірина Невицька переїхала до Ужгорода, де стала провідною постаттю жіночого руху на всьому Закарпатті поряд з Іриною Волошин. Вона підтримувала тісні зв'язки з провідними жіночими організаціями Східної Галичини та писала статті з жіночої та педагогічно-просвітницької тематики для українських періодичних видань Закарпаття і Галичини. Ірина активно включилася у місцеве політичне життя і була обрана одним із керівників Української Селянської Партії. Водночас вона виконувала роль редактора двотижневика «Народна сила», офіційного органу партії [34, с. 284].

Ірині Невицькій належали очевидні заслуги в розвитку жіночого руху в Карпатській Україні, що знайшло відображення в численних статтях галицької жіночої преси. Зосереджуючись на її громадській діяльності, ці статті надавали характеристику її ролі та внеску в цей рух [12, с. 203]. У 1936 році на Закарпатті навіть організували святкування, присвячене 50-річчю з дня народження Ірини Невицької, яка відзначалася як видатна діячка в галузі культури та освіти [34, с. 382].

Варто згадати і про церковний жіночий рух. Так Бачі Дьюло був першим пастором, який звернув увагу на важливість жіночих груп у церкві. З кінця 1928 року відомо про вісім активних жіночих гуртків і чотири початкові жіночі гуртки з тих церков, де вже почалася внутрішня місійна праця. Надь-Ідаїни, Сабони, Будаїни і Пумни відіграли важливу роль у розквіті жіночого руху. До завдань жіночих гуртків входила опіка над вдовами та сиротами, допомога сиротинцям, підтримка реформатського виховання дітей та родин. Пані Будаїни представляла справу жіночого руху

8-9 жовтня 1929 року в Тячеві. Вона вважала, що настав час для формування жіночого руху під єдиним керівництвом. Установа зміцнила позиції жіночого руху на Підкарпатті. У 1930 році асоціація обрала Селеш Като роз'їзним секретарем асоціації, що було підтверджено президентом жіночої асоціації Надь-Ідайни. В її обов'язки входило керівництво дівочими гуртками та навчання релігії [63, с. 59].

Загалом, жіночий рух на західноукраїнських землях до 1939 року пройшов етап становлення та розвитку, зберігаючи свою особливу традицію. Його ідеологічні та організаційні зусилля були спрямовані на включення в загальноєвропейський контекст. На сьогодні є всі підстави вважати, що саме цей регіональний варіант став українською моделлю, що поєднала прагнення жінок до емансипації з національним характером жіночих організацій [45, с. 113].

РОЗДІЛ 3

ТРУДНОЩІ, ВИКЛИКИ ТА ВПЛИВ ДІЯЛЬНОСТІ ГРОМАДСЬКОГО РУХУ НА ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСІ

3.1 Вплив політичних партій на діяльність громадських організацій краю

До 1918 року на Закарпатті не існувало власних політичних партій, і політичні функції та завдання виконувалися руськими народними радами. Проте після приєднання Закарпаття до Чехословаччини кількість політичних партій у регіоні почала швидко зростати. Уже в 1921 році діяло 18 партій, у 1922 році - 22, а перед першими парламентськими виборами 1924 року їх кількість сягнула 30 (згідно з деякими даними, загалом було зареєстровано 47 партій, що діяли в різні роки протягом міжвоєнного періоду). Деякі з них були дочірніми організаціями чеських та словацьких партій, тоді як інші функціонували як самостійні регіональні партії, що захищали інтереси конкретного населення Закарпаття і формувалися переважно на національній та соціальній основі [17, с. 59].

Угорці, так само як і німці, мали привілейоване становище в Австро-Угорській монархії до створення Чехословацької Республіки. Отже, було очікувано, що угорське населення буде негативно сприймати своє нове становище як національної меншини і не буде прагнути співпраці з чехословацькою владою. Угорські політики вбачали виходи з такої ситуації у підтримці ідеї «Великої Угорщини», тобто відновлення єдності угорської держави в колишніх кордонах [39, с. 122].

Багато політичних діячів і активістів різних політичних партій на Закарпатті та в інших регіонах Чехословацької держави неодноразово піднімали питання становища угорців. Наприклад, у квітні 1923 року угорські та німецькі опозиційні політичні партії з Словаччини і Підкарпатської Русі подали петицію до Ліги Націй, в якій висвітлювалися

проблеми, з якими зіштовхувалися угорці в цій державі. У петиції було зазначено фальсифікацію національної статистики, обмеження прав національних меншин, проблеми взаємин з чехословацьким урядом, а також дискримінацію у господарській, культурній та освітній сферах. Незважаючи на цю петицію, уряд в Празі відкинув усі звинувачення і не прийняв жодних заходів щодо вирішення зазначених проблем [55, с. 11].

Дослідники розділяють діяльність угорських партій Підкарпатської Русі в міжвоєнний період на три етапи. Перший етап, що тривав з 1919 по 1925 рік, відзначався формуванням угорської політичної еліти. У цей період угорськомовна інтелігенція об'єднувалася навколо різних політичних партій, висловлюючи свою лояльність до новоутвореної політичної системи Чехословаччини та дотримуючись законодавчих норм республіки. Проте, на практиці вже на цьому етапі виявлялися античеські та антиукраїнські тенденції угорської іреденти, яка прагнула відродження «Великої Угорщини» і поширення антислов'янських ідей. Вираження таких поглядів публічно було складно здійснювати в той час, оскільки вони не відповідали загальноприйнятим нормам [54, с. 100].

Підтримувати іредентистську справу на Закарпатті було вкрай ризикованою задачею в перші роки існування Чехословацької республіки, оскільки демократичні принципи та правові засади тільки формувалися. Проте з часом угорські партії на Закарпатті, ігноровані чехословацьким урядом, набули більшої сміливості й переконаність у своїй безкарності. Особливо це стало відчутним на другому етапі їх діяльності в період з 1926 до 1935 року. Угорські партії отримували значну підтримку від Угорщини, яка включала матеріально-фінансову допомогу, ідеологічні настанови та кадрову підтримку. З метою досягнення своїх реваншистських цілей вони використовували всі доступні на той час форми і методи політичної боротьби на Закарпатті [50, с. 161].

Третій етап діяльності угорських політичних партій наступив у період з 1936 по 1938 рік, коли вони стали прямим інструментом агресивної

зовнішньої політики Угорщини. На цьому етапі партії Підкарпатської Русі використовувалися для підтримки амбіцій Угорщини щодо здобуття територіальних переваг [54, с. 100].

1 червня 1920 року в Ужгороді була створена Угорська партія права (1920-1922) за ініціативою місцевого адвоката Ендре Корлата, що було зафіксовано в пресі. Програма партії включала такі пункти, як підтримка автономії Підкарпатської Русі на політичному рівні, відновлення автономії комітатів, сіл і конфесій, реформу землеволодінь, відшкодування господарських збитків та відновлення угорськомовних шкіл. Під керівництвом Корлата в рамках партії була створена правозахисна ліга з метою захисту політичних, публічних і суспільних прав та інтересів угорців [53, с. 95]. Членом партії міг стати кожен чоловік і кожна русинська жінка, які визнавали себе угорцями і хотіли об'єднатися для захисту прав, наданих угорцям у мировому договорі [4, с. 1]. У 1920-1921 роках офіційною газетою партії було видання під назвою «Rusinszkói Magyar Hírlap» («Угорська газета Русинії»), пізніше перейменована на «Ungvári Közlöny» («Ужгородський вісник»), яка видавалась в Ужгороді [53, с. 95]. «Угорська газета Русинії» (дод. Д) була щоденною газетою, одне видання якої в середньому складало 4 сторінки [4]. Проте 4 листопада 1921 року поліція призупинила діяльність Угорської партії права Підкарпатської Русі, а через рік, 4 листопада 1922 року, заборонила її діяльність разом із її офіційною газетою «Ужгородський вісник» [53, с. 95].

Угорська Християнсько-Соціалістична Партія (УХСП) була однією з найсильніших угорсько-націоналістичних партій у краї. Вона з'явилася ще у 1905–1907 роках і здобула значну популярність. Після приєднання Закарпаття до Чехословацької Республіки, УХСП почала активно діяти на цій території і стала інструментом для угорських політичних груп, які використовували її для проведення античеської політики. Організація мала розгалужену мережу осередків на Ужгородщині, Мукачівщині та Берегівщині, де проживала значна угорська спільнота. Газета «Готароші

Уйшаг» («Прикордонна газета») стала офіційним друкованим органом УХСП. Партію очолювали видатні угорські радикали, такі як Іштван Керекеш і католицький священник Балашші. Участь радикальних лідерів в роботі партії визначала її шовіністичну та антидержавницьку політику. Багато членів УХСП були колишніми чиновниками урядових адміністрацій, які залишилися на посадах після утворення Чехословацької держави. Ці чиновники формально присягнули новій владі, але насправді залишилися вірними національно-монархічним позиціям [54, с. 100-101].

УХСП на Закарпатті складалася переважно з угорських землевласників, міщан, державних службовців та колишніх офіцерів австро-угорської армії. Організація зміцнювалася завдяки підтримці студентів, які навчалися в угорських вищих навчальних закладах. Вони приїжджали на Закарпаття та спільно з угорськомовною інтелігенцією проводили широкомасштабну агітаційну кампанію, поширюючи листівки, книжки та інші матеріали. УХСП також включала значну кількість місцевого єврейського населення. Шкільні інспектори, використовуючи свою посаду, активно залучались до пропагандистської роботи та ставали організаторами проугорських акцій серед освітньо-виховних працівників. УХСП не була масовою партією, але вона здійснювала іредентську політику, спрямовану на підтримку угорського населення та проти державних органів. Для пропаганди використовувалися різноманітні культурно-масові заходи, такі як святкування угорських національних свят, лекції про історію та звичаї угорців. Загалом, угорські політичні партії на Закарпатті згаданого періоду діяли взаємопов'язано і мали спільну ідейно-політичну спрямованість, координуючи свою діяльність та проводячи консультації між собою [50, с. 162-163].

Важливо зазначити, що угорський фактор мав значний вплив на політичний розвиток Закарпаття між двома світовими війнами. Місцеві угорці, які були політизовані і мали підтримку урядових кіл угорської держави, активно діяли на території краю. Саме цей рух отримав назву

угорської іреденти. А сам термін «іредента» походить від італійського слова «irredento», що означає «незвільнений» або «непозбавлений». Це поняття застосовується для опису етнічного суспільно-політичного руху, спрямованого на приєднання всіх груп розділеного народу навколо єдиного національного державного ядра, тобто об'єднання всіх прилеглих етнічних територій нації. Термін «іредентизм» вживається для позначення процесу звільнення території, яка перебуває під чужим пануванням. Таким чином, угорський фактор, представлений заполітизованими угорцями та їх підтримкою з боку угорського уряду, впливав на політичну ситуацію на Закарпатті і сприяв ідеології іреденти, спрямованої на відродження угорського національного територіального простору [11, с. 5].

До трійки найпопулярніших радикальних угорських партій на Підкарпатській Русі входила і Угорська Партія Дрібних Землеробів (УПДЗ), яку очолював Ференц Еґрі, заможний землевласник із села Малі Геївці на Ужгородщині. УПДЗ була створена ще в ХІХ столітті на угорських територіях і вважалася сильною опозиційною партією. Основну складову УПДЗ становили угорськомовні сільські жителі. Незважаючи на те, що партія в сутності була селянською, її діяльність більше спрямовувалася на політичні аспекти суспільного життя. Вимоги щодо надання автономії території Підкарпатської Русі мали зовсім інший зміст порівняно з тим, як це розуміли проросійські й навіть деякі українські партії. Габор Бако, редактор газети «Берегі Гірлоп» («Берегівські новини») і новозаснований член УПДЗ, відверто заявляли, що боротьба за автономію Підкарпатської Русі є першим кроком до реалізації широкомасштабних планів угорського населення. Вони розуміли автономію не як забезпечення самоврядних прав і свобод, а як боротьбу «за звільнення краю від чехів» [54, с. 101-102].

Загалом Закарпатські угорські партії тісно співпрацювали з однойменними словацькими угорськими партіями, але діяли не в рамках єдиної національної організації, а як окремі партії. Під час виборів угорські партії навіть уклали союз із німецькими партіями Словаччини [64, с. 105].

У 1930-х роках, особливо після приходу до влади фашистів у Німеччині, політичне життя в Чехословацькій Республіці і на Закарпатті було відмічене активізацією реваншистських, проугорських сил та відкритих фашистських організацій, які симпатизували нацистам у Німеччині. Наприклад, серед угорського населення Закарпаття поширилася пропаганда реваншизму, підтримувана автономною партією автохтонів під керівництвом А. Акоша. Ця партія намагалася переконати закарпатців, що причиною всіх бід і кризи є Версальська система, яка розділила угорців між різними державами. Вони стверджували, що зміна кордонів Чехословаччини і повернення Закарпаття до «історичної батьківщини» – Угорщини, припинить кризову ситуацію і відновить гармонію у розвитку економіки регіону [17, с. 71].

У другій половині 1929 року, коли Чехословацька держава зазнала економічної кризи, а угорські національні партії на Підкарпатті знову зазнали пробудження. Різні політичні сили, включаючи угорські, намагалися скористатися цією ситуацією для проведення античехословацької політики та пропаганди реваншизму. У цей період всі існуючі угорські партії на Підкарпатській Русі продовжували свою діяльність. Угорська Національна Партія (УНП) займалася координаційно-консультаційною роботою та підготовкою до парламентських виборів. У 1935 році УНП змогла здобути 34 234 голоси виборців (10,6% голосів), що свідчило про успішну агітаційну кампанію. Зростання підтримки партії порівняно з виборами 1929 року можна пояснити тим, що угорські заклики знайшли відгук серед русофільського та єврейського населення. Багатьом діячам різних національностей краю припадала до душі ідея повернення Підкарпатської Русі до Угорщини. Отже, другий етап розвитку угорських національних партій на Підкарпатській Русі характеризувався посиленням їх антидержавної діяльності, більшою взаємодією з угорськими зовнішньополітичними колами і активною пропагандою реваншистських ідей за допомогою місцевих русофілів [54, с. 103].

Результати парламентських виборів у 20-30-х роках ХХ століття свідчили про вплив політичних партій на суспільне життя регіонів. Серед проукраїнських політичних організацій особливо виділялися Крайовий комітет Підкарпатської Русі (КПЧ) і місцева Чехословацька соціал-демократична партія (ЧСДП). Ці партії мали значну масовість та сильну структурно-організаційну базу, що посилювалося матеріально-фінансовою допомогою з центральних органів у Празі. Проте ця залежність впливала на самостійність їхніх дій і рішень. Серед інших політичних партій варто відзначити сильну Аграрну партію, яка завдяки державній підтримці мала сприятливі умови для свого розвитку. У групі автономних політичних партій безсумнівним лідером була Автономна земська соціалістична партія (АЗС). У міжвоєнний період до загальнодержавних політичних партій, які підтримували політику уряду Чехословаччини, входили вісім партій, що брали участь у виборах до парламенту на Підкарпатській Русі. До опозиції відносилися Українська націонал-демократична партія (УНП), АЗС, Руська народнодемократична партія (РНАП) та загальнодержавний КПЧ. За поданими даними, у 1924 році проурядові партії отримали 40% голосів виборців у краї, у 1925 році - 46%, у 1929 році - навіть 64%. Проте у 1935 році цей показник різко знизився до 37%. Опозиційні партії, натомість, набрали найбільшу підтримку виборців у 1935 році - 63%, що вище, ніж у 1924 році (60%), 1925 році (54%) і 1929 році (36%) [5, с. 139-140].

Перед Віденським арбітражем, який відбувся 2 листопада 1938 року, в Ужгороді була створена Угорська Національна Рада (УНР). Ця рада, на зразок проукраїнської ПР(У)ЦНР і русофільської ЦРНР, стала надпартійним органом, що представляв угорську національну меншину в краї. Ендре Корлата був обраний головою УНР, а Кароя Кесерю – керівником справ ради. Терористичні та провокаційні акції відіграли значну роль у іредентському русі. Ці акції здійснювалися з «благословіння» як Будапешта, так і Варшави наприкінці 30-х років. У результаті декрету, виданого двадцять дев'ятого жовтня 1938 року, угорські партії були заборонені на

території Закарпаття. Після Віденського арбітражу, який фактично призвів до розколу території краю, угорські партії та їхні діячі з великою вдячністю за «визволення» почали служити новій угорській владі [54, с. 104].

Згідно з результатами перепису 1921 року, населення німецького походження становило 22,94% у Першій Чехословацькій республіці, що робило німецьке питання одним з найважливіших аспектів у міжвоєнній Чехословаччині. Історія німецького питання у країні включає в себе багато чесько-німецьких суперечностей, які почалися задовго до утворення цієї держави. З кінця ХІХ століття чесько-німецькі суперечності стали основною складовою національного конфлікту в Австро-Угорщині. Ці суперечності полягали в бажанні чеського та німецького народу здійснити право на самовизначення. Правда, для чеського народу це означало створення незалежної держави, в межах якої були б і території з німецьким населенням. Очевидно, основною причиною негативного ставлення німецького населення до Чехословаччини була втрата ними свого привілейованого статусу, який вони мали в період Австро-Угорщини [39, с. 96]. Проте, впродовж ХХ століття кількість німецького населення на Закарпатті поступово зменшувалася [30, с. 201].

Після виборів 1920 року, німецькі політичні партії виявили бажання об'єднатись і висунули спільні вимоги щодо автономії. В результаті, у 1920 році було створено об'єднання німецьких політичних партій під назвою Німецький парламентський союз (НПС). Всі німецькі політичні партії, які отримали місця у парламенті, вступили до цього об'єднання, за винятком соціал-демократів. Лідери НПС вели переговори з НСДРП(Ч) щодо їх приєднання до об'єднання, але німецькі соціал-демократи, на відміну від чеських, не згодилися на об'єднання з несоціалістичними партіями [39, с. 105].

Німецька Партія на Закарпатті була представником німецького національного руху. В кінці 1930-х років ця організація приймала консолідовану позицію, відповідну національним інтересам. Одним з її

основних завдань було створення добре організованої структурної організації, яка б наслідувала «материнську» партію в Німеччині. Ця партійна діяльність мала стати основою для створення державного секретаріату німецької національної групи на Закарпатті. Політичні документи партії спрямовували її діяльність на розвиток самоврядування в усіх справах, що стосувалися німецької національної меншини. Планувалась також активна участь німецького населення у системі самоврядування на Підкарпатті та відкриття генерального консульства Німеччини. Фактично, останнє відбулося у лютому 1939 року в місті Хуст [49, с. 54].

Утворення Карпатської України як автономії в складі Чехословацької республіки сприяло активізації суспільного життя місцевих німців. В грудні 1938 року в Хусті була створена «Німецька народна рада» з філіалами у Руській Мокрій, Німецькій Мокрій, Великому Коропці, Барбові, Усть-Чорній, Лалові та Німецькій Кучаві. Тож, на початку грудня 1938 року відбулось підписання угоди між представником берлінської фірми «Гезель-шафт фюр практише Лягерштаеттенфоршунг» Вільгельмом Кепплером та міністром господарства Карпатської України Юлієм Реваєм. Ця угода передбачала розшуки і видобування мінеральних копалин, зокрема з метою задоволення потреб краю і можливість експорту надлишків [36, с. 12].

Німецька Партія мала офіційний дозвіл на свою діяльність [49, с. 54]. Громада закарпатських німців мала право на екстериторіальність і мала свого представника – унтер-секретаря німецьких справ Антона-Ернеста Олдофреді при уряді А. Волошина. В рамках цих прав німецька громада отримала певні привілеї, що відповідали їхнім потребам, але враховувалися й права інших меншин [36, с. 12].

Однією з найвпливовіших політичних партій серед карпатських німців була Спишська Німецька Партія (СНП). Утворення партії було оголошено в тижневику «Карпатська пошта» 24 січня 1920 року, який став офіційним органом партії. Основною метою СНП був захист політичних,

економічних та національно-культурних інтересів спишських німців. Офіційне заснування партії відбулося 22 березня 1920 року в словацькому місті Кежмарок. Головою партії було обрано К. Брукнера. Варто відзначити, що протягом перших років свого існування партія була досить популярною серед місцевого населення, що сприяло її успіху на виборах. У 1920 році партія отримала 900 голосів, у 1925 році - 13 тисяч голосів, а в 1926 році - 16 240 голосів. Це значною мірою було пов'язано з тим, що в партії було багато видатних діячів різних спишських громадських організацій, таких як туристичні спілки, культурно-освітні та профспілкові організації [39, с. 119].

Впливова єврейська спільнота Закарпаття, яка становила третю за чисельністю етнічну групу в регіоні, відіграла значну роль у формуванні своєї системи політичних організацій і партій. Хоча єврейські партії були менш численними, вони включали соціалістичну (народну) єврейську партію (з головою Х. Кугелем), сіоністську партію (А. Шпігель), ортодоксальну (консервативну) єврейську партію (К. Вайс), єврейську громадянську партію (К. Шаламон), єврейську міщанську партію та інші організації. Соціальною базою єврейських партій були переважно мешканці міст - банкіри, торговці, крамарі, а також заможне селянство. Вони прагнули до економічної та політичної консолідації єврейського населення краю. Єврейські партії видавали свої періодичні видання, деякі з них пропагували ідеї сіонізму, але в цілому були лояльними до влади та інших політичних партій на Закарпатті [17, с. 65-66].

3.2 Протистояння та конкуренція між громадськими організаціями

Ще у середині XIX століття на Підкарпатській Русі почала формуватися національна свідомість русинів. Перші «підкарпатські будителі національної свідомості» намагалися протистояти угорській національній та культурній експансії за допомогою літературно-

просвітницьких засобів. Проте на початку ХХ століття та під час Першої світової війни політизація національного руху та його масовий характер ще не розповсюджувалися. Карпатські русини залишалися селянським народом без власних інституцій, за винятком церкви. Дослідники історії Закарпаття вважають, що на той час ще не було відповідних соціальних, етнополітичних, культурних та духовно-психологічних передумов для суспільної консолідації карпатських українців. Це було обумовлено об'єктивними причинами [16, с. 177].

На початку ХІХ століття чеські та словацькі землі були переважно католицькими, проте ставлення чеського суспільства до католицизму було амбівалентним. Офіційна статистика свідчила про те, що значна частина населення ідентифікувала себе з католицизмом наприкінці ХІХ століття, а їхня релігійна самосвідомість в основному базувалася на традиціоналізмі. Проте існував регіональний розрив, де Моравія та Словаччина вважалися більш традиційно консервативними, у порівнянні з Чехією, яка вже на той час відчувала значний вплив секуляризаційних процесів. Одночасно, взаємини між католицькою церквою та населенням Чехії характеризувалися взаємною недовірою. Церковні кола пам'ятали гуситські війни та виявляли обережність щодо чеського народу, який мав певну схильність до релігійних відхилень [19, с. 4].

Тож яскраво відображалася конкурентність у релігійному середовищі краю. Ось наприклад, у 1920-х роках на території Хустського округу продовжилися міжконфесійні протистояння між греко-католиками та православними, які мали свої корені в подіях початку ХХ століття. У багатьох селах, де раніше вірники переслідувалися за перехід до православ'я, влаштовувалися судові процеси, знущання, битви і навіть вбивства. Після Першої світової війни православний рух охопив практично всю населену площу. Угорські революційні уряди та румунська адміністрація передавали церковне майно православним, вважаючи більшість села законним власником храму. Чехословацький уряд, після

отримання Підкарпатської Русі, спочатку уникав втручання в майнові конфлікти. Владні посадовці повідомляли до Праги, що православний рух має національну та релігійну основу. Але відсутність негайного введення нового законодавства, яке б дало можливість у законний спосіб передавати майно вірникам у селах, де більшість заявляла про перехід до православ'я, не могла стабілізувати ситуацію. Ця затримка спонукала православних до самовільних кроків, які трактувалися як незаконні. Можна припустити, що уряд діяв з метою руйнування монополії греко-католицької єпархії, вважаючи її антидержавною та проугорською. Крім того, більшість населення Закарпаття в той час мало слабе розуміння юридичних аспектів. Селяни не усвідомлювали, що храм, який вони збудували, у разі їхнього переходу до православ'я вже не є власністю громади. Навіть у селах, де більшість населення перейшла до Православної Церкви, селяни не розуміли цього факту. Щоб заспокоїти ситуацію, можна було б поділити майно та виділити приміщення церковної або державної школи для православної громади. Проте керівництво Мукачівської греко-католицької єпархії зайняло непримиренну позицію, що призвело до насильного вирішення майнових спорів. Ще одним варіантом заспокоєння протистояння могло бути будівництво нових храмів та розділення церковних земель, що уряд Чехословаччини запропонував лише у другій половині 1920-х років, надаючи економічну допомогу православним [13, с. 231-232].

Український національно-культурний рух та організація «Просвіта» були підтримані чехословацьким урядом на Підкарпатській Русі з метою протистояти угорському впливові. Чехословацька республіка спостерігала низький культурно-освітній рівень та низьку національну свідомість населення в цьому регіоні, а також присутність значної кількості угорців. Однак, нова влада боялася постійного впливу Угорщини на Підкарпатську Русь, тому вони обмежували угорський вплив шляхом підтримки українського національно-культурного руху. Чехословацький уряд прагнув діяти обережно, щоб не спровокувати протиріччя з місцевою інтелігенцією

та населенням, і намагався досягти того, щоб ініціатива йшла від самого місцевого населення. Це свідчить про те, що чехословацька влада розуміла важливість місцевої підтримки і співпраці для зміцнення свого впливу та послаблення угорського впливу на регіоні [27, с. 94].

Варто зазначити й те, що головним політичним конкурентом соціал-демократів у залученні голосів німецьких виборців були німецькі аграрії, які об'єднувалися в партії з назвою «Союз землеробів». Ця партія була утворена в листопаді 1918 року на базі Німецької аграрної партії за ініціативою колишнього соціал-демократа Й. Янауша, який запозичив ряд організаційних принципів соціал-демократії. Франц Кржепек і Франц Петерле були видатними лідерами цієї партії. Так, «Союз землеробів» активно проводив антисоціалістичну пропаганду і критично аналізував марксистські праці з аграрного питання. У програмі партії, яка була прийнята на з'їзді у 1918 році, висловлювалась вимога повного і необмеженого права на самовизначення для німецького народу на Судетських землях і у Словаччині. Проте одночасно програма визнавала «республіканську форму державного устрою» та вимагала рівних прав для всіх громадян країни і захисту національних меншин. Партійне керівництво акцентувало увагу на тому, що вони захищають інтереси сільського населення, тому у програмі займалися соціально-економічними питаннями, пов'язаними із поліпшенням становища німецьких селян [39, с. 99].

Аналізуючи результати парламентських виборів у Закарпатті в 20-х роках ХХ століття, варто відзначити високий рівень абсентеїзму (неучасті у виборах) у цьому регіоні. Він становив 14,6% населення, порівняно з національним показником 8,6%. Це свідчило про недостатню політичну активність жителів Закарпаття порівняно з іншими регіонами країни. Однак, участь понад 250 тисяч осіб у трьох парламентських виборах сприяла формуванню політичної культури на засадах демократії та плюралізму в Закарпатті і створенню парламентських традицій на цій українській землі. Залучення населення Закарпаття до парламентської системи

Чехословаччини також надавало можливість місцевим політичним лідерам легально здійснювати свою діяльність і працювати над вирішенням проблем регіону. Це також давало молодим партіям досвід конкурентної політичної боротьби і змогу набувати авторитету в умовах багатопартійності [41, с. 67-68].

У 1929 році за фінансової підтримки чехословацького уряду було засновано Закарпатську (Підкарпатсько Руську) Крайову асоціацію громадського руху, метою якої було об'єднання культурного життя національностей, що проживали на цій території. Його діяльність, природно, була проурядовою. Щоб протистояти цьому, з ініціативи редактора газети Пала Рача в 1931 році в Ужгороді було створено Угорське культурне товариство. Після початкових труднощів з 1933 р. її керівником став Мігай Веллманн, під керівництвом якого в наступні роки майже в кожному місті та поселенні угорців Закарпаття були створені місцеві організації. У 1938 році їх кількість становила вже 42 особи. Їх найбільшою подією була церемонія пам'яті Ракоці, що відбулася у Вилоку у квітні 1935 року, на якій були присутні більше десяти тисяч угорців, русинів і румунів [61, с. 30].

Під час Першої республіки у Чехословаччині був різноманітний склад політичних партій, а режим політичних партій в країні можна вважати ліберальним. Законодавство не регулювало процес утворення партій і їх правовий статус, і не надавало жодної правової охорони. Особливістю чехословацького законодавства було визнання партій лише як елемента політичної структури згідно з виборчим законодавством, яке передбачало їх існування. Проте держава мала можливість в будь-який час виступати проти партій, якщо вони не дотримувалися законних умов утворення, згідно з вимогами державного права [39, с. 18-19].

ВИСНОВКИ

Отже, у моїй роботі йдеться про розвиток громадського руху Закарпаття у період Першої Чехословацької Республіки (1919-1939). У першому розділі зібрані джерельна база та проблематика дослідження. Важливо зазначити, що дослідження, які стосуються педагогічних та жіночих організацій Закарпаття у даний період є обмеженими та неоднорідними. Це може бути пов'язано зі складними політичними та соціальними умовами того часу, а також перешкодами документації та доступу до історичних джерел. Проте, вдалося визначити, що товариства та періодичні видання, які випускалися в цей час, відігравали важливу роль у формуванні виховних цінностей населення, зокрема молоді. Вони спрямовувалися на передачу різних принципів та ідей, а також на національне відродження і духовну єдність певного народу. Діяльність саме педагогічних товариств, до прикладу, була пов'язана з підтримкою української освіти, зокрема в закарпатських школах. Дослідження питань шкільної освіти та організації професійної освіти в цьому регіоні свідчать про зусилля українських педагогів у забезпеченні якісної освіти для молоді. Жіночий рух на Закарпатті також привертав увагу і був об'єктом досліджень. Видання, які присвячувалися жіночим питанням, глибоко аналізували причини повільного розвитку жіночого руху в Підкарпатській Русі. Загалом, у ХХ столітті політична ситуація на Закарпатті була складною, що було пов'язано з боротьбою між Угорщиною та Чехословаччиною за контроль над регіоном. Формування політичних партій на Закарпатті в 1920-х роках відбувалося в умовах хаосу та було ускладнене багатонаціональним складом населення, політичними та національно-культурними розбіжностями. Угорські політичні партії з'явилися на Закарпатті у 1919 році і виступали як представники угорських материнських організацій, які підтримували угорсько-монархічну агітацію. А громадські культурно-освітні організації краю активно працювали над боротьбою з неписьменністю та підвищенням рівня освіти серед українців.

У другому розділі роботи описана діяльність громадських і професійних організацій, та розвиток жіночого руху на Закарпатті. Організації національних меншин відігравали важливу роль у вихованні та розвитку молоді своїх національностей у краї. Вони були місцем, де молодь могла об'єднуватися, вивчати свою мову та культуру, розвивати патріотичні та соціальні цінності, а також займатися фізичною активністю та творчістю. Ці організації створювали умови для розвитку самосвідомості національних меншин та збереження їхньої культурної спадщини. Така діяльність сприяла зміцненню ідентичності та самоповаги учасників організацій національних меншин. Організації національних меншин відіграли важливу роль і у формуванні соціальних, політичних та культурних зв'язків між своїми спільнотами та іншими національностями. Вони сприяли співпраці, взаєморозумінню та толерантності між націями, сприяючи таким чином міжетнічній гармонії та розвитку багатонаціонального суспільства. Не менш важливою була діяльність професійних (фахових) організацій, адже вони відіграли неабияку роль у розвитку та підтримці своїх професійних галузей. Вони організовували навчальні програми та інші різні заходи, спрямовані на поширення знань і взаємодію фахівців. Зусиллями держави та місцевих громадських організацій було забезпечено основну освіту для дітей національних меншин на Підкарпатській Русі, зокрема шляхом організації курсів і розвитку шкільної мережі. За цей період кількість фахових шкіл на Підкарпатській Русі також значно зростала. Окрім цього чехословацький уряд активно підтримував і розвиток жіночої професійної освіти. Жіночий рух у цей час на Закарпатті проходив етап становлення та розвитку, і виявився важливим чинником у боротьбі за рівність, емансипацію та права жінок. Ірина Невицька, як провідна діячка жіночого руху на Закарпатті, зробила значний внесок у розвиток цього руху. Вона активно організовувала жіночі гуртки, підтримувала вдов та сиріт, допомагала у реформатському вихованні дітей. Крім того, вона заснувала декілька товариств та навіть була редактором журналу «Слово народа».

У третьому розділі здебільшого акцентується увага на політичних партіях, їх впливі на громадські організації та протистояннях між ними. Політичні партії також мали значний вплив серед місцевого населення і здобували успіх на виборах завдяки підтримці різних громадських організацій. Проте були приклади і того, що різні партії та громадські об'єднання виступали зі своїми ідеологіями, пропагуючи власні позиції та конкуруючи між собою за підтримку громадян. Важливо зазначити й те, що законодавство не обмежувало утворення партій, але держава мала можливість втручатися у їхню діяльність.

Отже, можемо дійти висновку, що моя робота досягла своєї мети, адже мені вдалося дослідити історію та основні етапи розвитку громадського руху на Закарпатті в період Першої Чехословацької Республіки. Також я проаналізувала роль громадського руху у формуванні громадянського суспільства та самоідентифікації населення Закарпаття, та визначила основні напрями діяльності громадських організацій на Закарпатті в період Першої Чехословацької Республіки та їх внесок у розвиток культури й освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державний архів Закарпатської області. Фамільний фонд графів Шенборнів. Фонд № 1500. Опис № 1. Справа № 6064: «Загальне описання помістя графів Шенборнів».
2. Державний архів Закарпатської області. Фонд № 21. Опис № 3. Справа № 570: «Az Užhorodi társaskör alapszabályai».
3. Zilahy L. Magyarország. – Budapest, 1935. feb. 26. XLII. évfolyam. 47 szám. – 16 o.
4. Zombory D. Ruszinszkói magyar hírlap. A Ruszinszkói Magyar Jogpárt politikai napilapja. – Ungvár, 1920. aug. 3. 1 szám. – 4 o.
5. Басараб М., Токар М. Участь політичних партій Підкарпатської Русі у парламентських виборах (1924–1935 рр.). // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Історія». / Ред.: Вегеш М. М., Данилюк Д. Д., Олашин М. В. та ін. – Ужгород: СМП «Вісник Карпат», 2004. – Вип. 10. – С. 133-142.
6. Ваколя З. М. Вплив педагогічних товариств Закарпаття на становлення й розвиток системи фахової періодики в п.п. ХХ ст. // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка, соціальна робота». – Ужгород, 2013. – Вип. 27. – С. 16-19.
7. Вегеш М. М., Віднянський С. В. Августин Волошин : Монографія / Видання п'яте, доопрацьоване і змінене. – Ужгород–Київ, 2022. – 512 с.
8. Віднянський С. Поразка імперського мислення і утворення національних держав. Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура. / Ред.: Вегеш М., Фединець Ч. – Ужгород: Видавництво «Ліра», 2010. – С. 35-55.
9. Гембаровська І. Становлення жіночого руху в Західній Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. // Магістерський науковий вісник. – 2015. – Вип. 23. – С. 198-202.
10. Герасимчук Т. Ф. Теоретико-концептуальні основи та методи дослідження міжнародних відносин. Методологія. Джерелознавство. // Український історичний журнал. – 2006. – Вип. 5. – С. 186-199.

11. Гиря В. Угорська іредента в міжвоєнному Закарпатті («угорський фактор» у суспільно-політичному житті): монографія. – Ужгород: «Карпати», 2012. – 200 с.
12. Габор В. Жіночий рух у Карпатській Україні: національні, соціально-політичні та культурно-освітні аспекти (За матеріалами жіночої преси Галичини 1938—1939 рр.). // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту пресознавства. – 2017. – Вип. 7 (25). – С. 197-217.
13. Данилець Ю. Міжконфесійне протистояння греко-католиків і православних на початку 1920-х рр. (на прикладі населених пунктів Хустського округу Підкарпатської Русі) // Труди КДА. – 2020. – Вип. 33. – С. 212-232.
14. Дацків І. Є., Розлуцька Г. М. Можливості використання досвіду діяльності професійних закладів у Закарпатті (1919-1939 рр.). Теорія і методика професійної освіти. // Педагогічні інновації у фаховій освіті. – 2017. – Вип. 2. – С. 29-32.
15. Делібалтова Ю. Школи на Підкарпатській Русі в 1919-1929 роках. // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Історія». – Ужгород, 2014. – Вип. 1 (32). – С. 25–30.
16. Закарпаття в етнополітичному вимірі. / Ред.: Левенець Ю., Панчук М., Войналович В., Котигоренко В., Кочан Н. – Київ, 2008. – 682 с.
17. Історія державної служби в Україні: у 5 т. / Ред.: Боряк Г. В., Вишневський А. В., Крупина В. О. та ін. – Київ: Ніка-Центр, 2009. – Т. 2. – 512 с.
18. Ковач Л. Суспільно-політичний розвиток Закарпаття у міжвоєнний період в оцінках вітчизняних і зарубіжних науковців. // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2017. – Вип. 5-6. – С. 302-321.
19. Кондратюк М. М. Прощання із релігійним ідентитом: формування модерної моделі колективної свідомості чехів і словаків (1918-1938 рр.). – 2014. – 11 с.

20. Кость С. Історія української журналістики (західноукраїнська преса першої половини ХХ ст.: структура, проблематика. Книга перша). – Львів, 2008. – 268 с.
21. Куля Ф. А. Закарпатське обласне товариство німців «Відродження». – Ужгород: «Мистецька Лінія», 2005. – 131 с.
22. Куля Ф. А. Фактори збереження рідної мови і національної культури німцями Закарпаття. // *Carpathica-Karpatika* / Ред.: Балагурі Е. А., Задорожний В. Є., Кирчів Р. Ф., Тиводар М. П. та ін. – Ужгород: ВАТ «Патент», 1999. – Вип. 6. – С. 181-185.
23. Куля Ф., Петрище П. Закарпатське обласне товариство німців «Відродження». // *Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць.* – Київ, 2004. – Вип. 16. – 6 с.
24. Куцов К. О. Діяльність карпатоукраїнських студентських товариств міжвоєнної Чехословаччини в сфері музичного і театрального мистецтва (1922-1938 рр.). // *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Історичні науки: Всесвітня історія. Історія України. Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни.* – 2016. – Вип. 8 (305). – С. 86-95.
25. Куцов К. О. Діяльність «Союзу Підкарпатських Руських Студентів» у Чехословаччині (1921-1931 рр.). // *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Історія».* / Ред.: Мазурок О. С. та ін. – Ужгород, 2016. – Вип. 1 (34). – С. 36-41.
26. Куцов К. О. Періодичні видання та видавнича діяльність підкарпатських студентів в навчальних закладах Чехословацької Республіки (20-30-ті рр. ХХ ст.). // *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Історія».* – Ужгород, 2010. – Вип 24. – С. 222-229.
27. Ладжун Ю. Національна політика Чехословаччини в Підкарпатській Русі 1919-1923 років. // *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Історія».* – 2014. – Вип. 1 (32). – С. 89-97.

28. Лепісевич П. М. Національна діяльність політичних партій і громадських організацій в Підкарпатській Русі 1920-1937 рр. // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція». – 2013. – Вип. 5. – С. 22-25.
29. Лизогуб В. А. Країнознавство. – Харків: Право, 2017. – 368 с.
30. Малець О. Етнічні процеси у німців Закарпаття в 40-х – 80-х рр. ХХ ст. // Carpatica-Карпатика – Ужгород, 2003. – Вип. 24. – С. 200–208.
31. Марфинець Н. Зміст літературного краєзнавства у навчальних програмах 20–30-х рр.(на прикладі шкільництва Підкарпатської Русі). // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. – 2012. – Вип. 42 (1). – С. 284-293.
32. Мачек В. П. Фемінативи в народнорозмовній мови закарпатських русинів 20-30 рр. ХХ ст. (на матеріалі періодичних видань). // Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: «Філологія. Соціальні комунікації». – Том 31 (70). – 2020. – Вип. 4 (1). – С. 86-92.
33. Нагачевська З. І. Освітньо-виховний потенціал українських жіночих з'їздів 1920-1930-х рр. // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2003. – Вип. 12. – С. 262-265.
34. Нагачевська З. І. Педагогічна думка і просвітництво в жіночому русі Західної України (друга половина ХІХст. – 1939р.): Монографія. – Івано-Франківськ, 2007. – 764 с.
35. Остапець Ю. О., Токар М. Ю. Закарпаття через призму політичних виборів: монографія. – Ужгород: «Карпати», 2009. – 408 с.
36. Офіцинський Р., Макара М. Німці на Закарпатті (Х–ХХ ст.) // Carpatica-Карпатика. – Ужгород: Патент, 1995. – Вип. 4. – С. 5-21.
37. Павлишин Х. Фемінізм: ідейно-теоретичні основи та політична практика в Україні. – 2019. – С. 192-193.
38. Пагута М. Розвиток фахового шкільництва на Закарпатті у міжвоєнний період. / Молодь і ринок №6 (125), 2015. – С. 96-100.

39. Піковська Т. Національне питання в програмах політичних партій Першої Чехословацької республіки 1918–1938 рр.: монографія. – Вінниця: Нова Книга, 2020. – 167 с.
40. Ребрик Н. Письменники Закарпаття і загальноукраїнський літературно-мистецький контекст першої половини ХХ ст. // Науковий вісник Закарпатського художнього інституту. Ерделівські читання. – 2013. – Вип. 4. – С. 154-162.
41. Розбудова політичних партій та їх участь у парламентських виборах. Розділ 16. – С. 59-74. – Доступ: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-521-521-9/11.pdf>
42. Розлуцька Г. М. Розвиток професійної педагогічної освіти на Закарпатті у Чехословацький період. // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». / Ред.: Козубовська І. В. та ін. – Ужгород: «Говерла», 2011. – Вип. 22. – С. 138–141.
43. Розлуцька Г. М., Дацків І. Є. Організація діяльності закладів професійної освіти в Ужгороді у 20-30-х рр. ХХ ст. // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». / Ред.: Козубовська І. В. – Ужгород: «Говерла», 2012. – Вип. 25. – С. 173–175.
44. Розман І. Методична робота з учителями громадських організацій у Закарпатті (1919-1938 рр.). / Молодь і ринок №5 (124), 2015. – С. 167-171.
45. Смоляр Л. О. Жіночі студії в Україні: Жінка в історії та сьогодні: монографія. – Одеса: Астропринт, 1999. – 440 с.
46. Смоляр Л. О. Минуле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України II пол. ХІХ – поч. ХХ ст. Сторінки історії: монографія. – Одеса: Астропринт, 1998. – 408 с.
47. Стражнікова І. В. Діяльність громадських організацій Західної України у сучасних наукових дослідженнях. – 2012. – 14 с.
48. Токар М. Ю. Господарська політика чехословацької влади та проблеми соціального розвитку. Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика,

культура. / Ред.: Вегеш М., Фединець Ч. – Ужгород: Видавництво «Ліра», 2010. – С. 63-67.

49. Токар М. Ю. Німецька Партія Закарпаття. // *Carpatica-Karpatika* / Ред.: Балагурі Е. А., Вегеш М. М., Віднянський С. В. та ін. – Ужгород: ПП «Два кольори», 2001. – Вип. 8. – С. 52-56.

50. Токар М. Ю. Політичні організації угорської та єврейської національних меншин Закарпаття у 1919-1939 роках. // *Carpatica-Karpatika* / Ред.: Балагурі Е. А., Вегеш М. М. – Ужгород: УжНУ, 2001. – Вип. 12. – С. 160-186.

51. Токар М., Фединець Ч. Політична інтеграція до складу Чехословацької держави. Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура. / Ред.: Вегеш М., Фединець Ч. – Ужгород: Видавництво «Ліра», 2010. – С. 55-59.

52. Фединець Ч. Культура угорців Закарпаття між двома світовими війнами. Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура. / Ред.: Вегеш М., Фединець Ч. – Ужгород: Видавництво «Ліра», 2010. – С. 141-159.

53. Фединець Ч. Створення й діяльність угорських національних партій та громадських організацій на Закарпатті. Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура. / Ред.: Вегеш М., Фединець Ч. – Ужгород: Видавництво «Ліра», 2010. – С. 94-107.

54. Ферков О. Громадсько-політичне життя угорської національної меншини Підкарпатської Русі (1919-1939 рр.). // Вісник Прикарпатського Університету. Серія: «Історія». – Івано-Франківськ, 2012. – Вип. 21. – С. 96-105.

55. Ферков О. В., Вереш С. І. Деякі аспекти громадсько-культурного життя угорців Підкарпатської Русі (1919-1939 рр.). // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Історія». – Ужгород, 2013. – Вип. 1 (30). – С. 11-15.

56. Чучка П. Національна свідомість закарпатських українців у ХХ столітті: етнолінгвістичний і культурно-історичний аспекти. // Українці-русини:

етнолінгвістичні та етнокультурні процеси в історичному розвитку. – Київ, 2013. – 55 с.

57. Шикітка Г. М. Особливості становлення освітянського руху на Підкарпатській Русі. // Scientific Journal «ScienceRise». – 2015. – Вип. 10/5 (15). – С. 35-40.

58. Шикітка Г. М. Становлення та організаційна діяльність «Педагогічного товариства Підкарпатської Русі». // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: «Педагогіка». – 2015. – Вип. 2. – С. 9-14.

59. Botlik József. A kárpátaljai rutén nép tragédiája az 1918. évi összeomlástól napjainkig. Tudományos konferencia a Monarchia háborús összeomlásának 85., valamint a trianoni békediktátum 83. évfordulója alkalmából. – Budapest, 2003. – 124-142. o.

60. Botlik József. Trianon és Kárpátalja. Trianon–100: «Hiszek Magyarország feltámadásában». Magyarok IX. Világkongresszusa. – Budapest, 2016. – 123. o.
Botlik József, Dupka György. Kárpátalja története 1919-1944 között. Ez hát a hon... – Budapest-Szeged, 1991. – 121-130. o.

61. Botlik József, Dupka György. Kárpátalja története 1919-1944 között. Ez hát a hon... – Budapest-Szeged, 1991. – 298 o.

62. Csíki T. Vallási élet, önszerveződés: Egyletek, szervezetek. // Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig. / Szerk.: Bányai V., Fedinec Cs., Komoróczy Sz. R. – Budapest: Aposztróf kiadó, 2013. – 95-105. o.

63. Deminger O. Nők, női szerepek a református egyházban a mai Szlovákia területén és Kárpátalján a két világháború között. // Valóság LXIII. évfolyam 12. szám. – Budapest, 2020. – 53-64. o.

64. Fedinec Cs. A kárpátaljai fejlődés sajátosságai a két világháború között. // Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. – Budapest: Gondolat – MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2008. – 104-109. o.

65. Fedinec Cs. A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918-1944. – Galánta-Dunaszerdahely: Fórum Intézet, Liliium Aurum Könyvkiadó, 2002. – 533 o.
66. Fedinec Cs. Zsidók Kárpátalján: kronológia (1648-2012). // MTA TK Kisebbségkutató Intézet. – 49 o.
67. Kiss Á. Magyar újságok Kárpátalján az első Csehszlovák Köztársaságban (Sajtótörténet). – Ungvár-Budapest: Intermix kiadó, 2020. – 165 o.
68. Molnár D. I. Perifériáról perifériára. Kárpátalja népessége 1869-től napjainkig. Szerk.: Fedinec Csilla. – Budapest: MTA TK Kisebbségkutató Intézet, 2018. – 180 o.
69. Szakál I. Az első Csehszlovák Köztársaság időszaka (1918-1938). Kárpátalja története. Örökség és kihívások. – Beregszász-Ungvár, 2021. – 399-448. o.

ДОДАТКИ

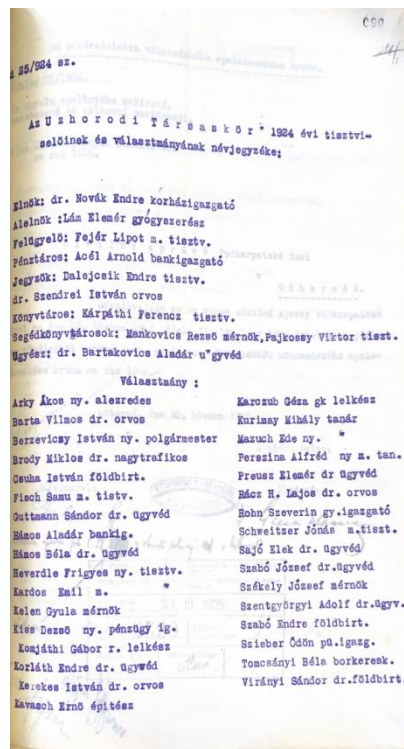
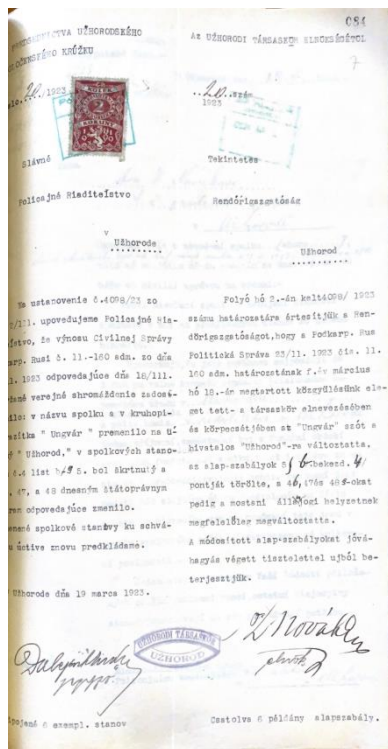
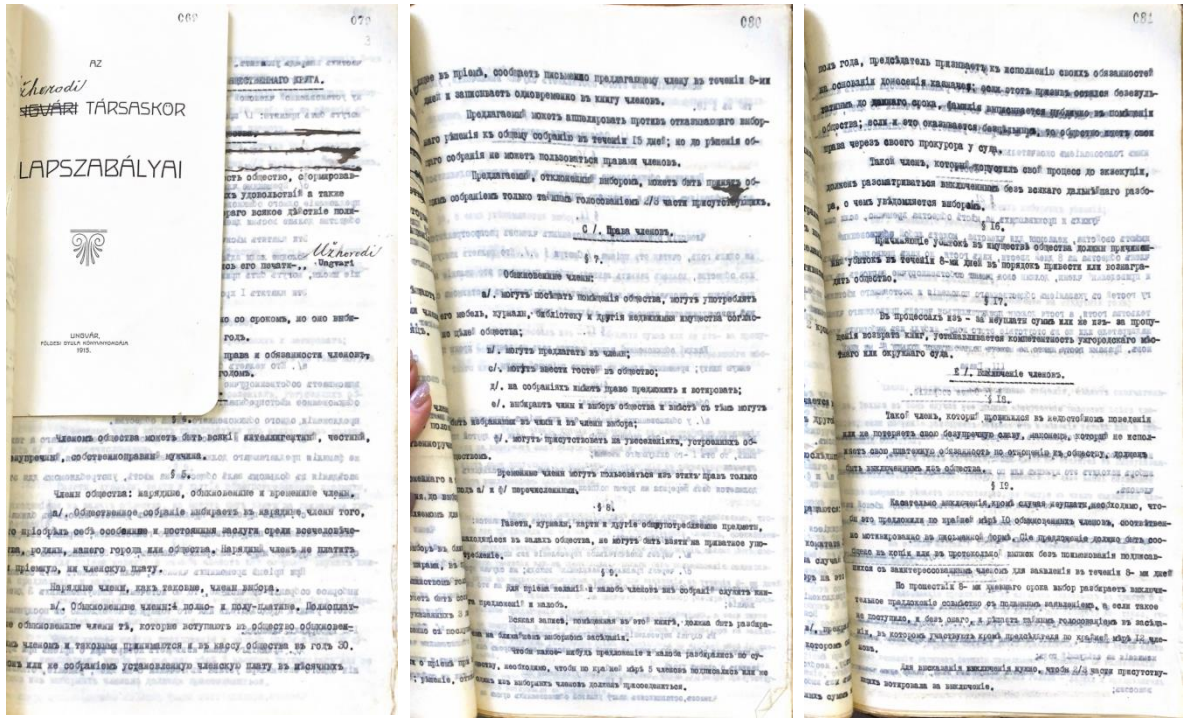
Додаток А. Сучасна територія Закарпаття у складі Чехословаччини в 1930 році. (Джерело: Molnár D. István. Perifériáról perifériára. Kárpátalja népessége 1869-től napjainkig. Szerk.: Fedinec Csilla. – Budapest: MTA TK Kisebbségkutató Intézet, 2018. – О. 31.)

Додаток Б. Адміністративний поділ Закарпаття 1921 року. (Джерело: Molnár D. István. Perifériáról perifériára. Kárpátalja népessége 1869-től napjainkig. Szerk.: Fedinec Csilla. – Budapest: MTA TK Kisebbségkutató Intézet, 2018. – О. 32.)

Додаток В. Правила Ужгородського казино. (Джерело: Державний архів Закарпатської області. Фонд № 21. Опис № 3. Справа № 570: «Az Uzhorodi társaskör alapszabályai»).

Додаток Г. Газета «Угорщина». (Джерело: Zilahy L. Magyarország. – Budapest, 1935. feb. 26. XLII. évfolyam. 47 szám. – 16 o.)

